No. ४६०३

Title श्राद्ध पद्धतिः

Author हेमाद्रिः

Extent ९६ पत्राणि Age ×

Subject धर्मशास्त्रम्

श्राद्धपद्धतिः

४६०३

4603

F. = 96

~~४५६२~~

४६०३

आ० द०

॥श्रीगणेशाय नमः॥ सरस्वत्यै नमः॥ ॥श्रीगुरुभ्यो नमः॥ ॥श्रीः॥
॥ॐ नमः॥ यत्पादपंकेरुहपांसुपूते दत्तैर्गयाम्बुद्धिनिसृष्टकुपिण्डैः। मुक्तिं महा
पातकिनो लभन्ते तं गदाधरं तीर्थशरणं प्रपद्ये॥१॥ प्रणेता शास्त्राणां सपदि सुहृदां
मुन्नमयिता कृतनानामाहर्त्ता समरभुवि जेता द्विषतां। विनेता साधूनामभि
॥१॥ लषितदाता गुणवतां मनीषी हिमाद्रिर्जयति जगती भूषणमणिः॥२॥ सणाजया ॥१॥
पाकरणातिरिक्तैर्मुदां निदानैरपि यस्य दानैः। देवाद्वयः प्रत्युत क्षारयी तिरिं
तामनंतामश्रामस्सीतायाः॥३॥ स्रजतः सततं दिगंगनानां निखिलानां भोगविन
षतीयशः। वर्त्तितं कथमस्य कथ्यते जगतीजंगमकल्पशाखिनः॥४॥ नि

श्रीराम

श्चित्यपि न्याय्यखिलस्मृतिमूलभूत्यानि कात्यायनसम्मतानि॥ निबध्यन्ते श्रा
द्धविधिः क्रमेण हेमाद्रिणा श्रीकरणाधिपेन ॥५॥ यश्चकार चतुर्वर्गचिं
तामणिमनल्पधीः॥ हेमाद्रिसूरिणा तेन क्रियते श्राद्धपद्धतिः॥६॥ सम
र्थितेऽस्मिन् हि कात्यायनादिभिः श्राद्धं कुर्वीतेति। तदेतत् श्राद्धमिति कर्म
णां नामधेये द्रव्यादावप्रसिद्धेः॥ ननु कर्मण्यपि प्रसिध्यभावा
द्विधेयस्य प्रवृत्त्यर्थत्वाद् गुणविधित्वेन गुणांशे पुरुषप्रवृत्तिविशेषक
रत्वेन प्रयोजनवत्त्वात् द्रव्याभिधाने नैवं तद्गुणकं। प्रसिद्धेर्बलवत्त्वेन
प्रयोजनवशेन वा। अधिकारात्स्वत्वेऽस्य गुणरूपविधीयत इति॥

अथोच्यते न तावत् कर्मेति गुणविधिः। समभिव्याहृतकर्मविशेषानु
तेः। अनन्तरं करोतीति वाच्ये भावनामात्रे गुणविधिः। सिद्धरूपस्य साध्या
ध्यभावनान्वयात्। नापि फले गुणविधिः। आश्रयरूपकर्मानन्वि
तस्य फलान्वयासंभवात्। प्रणयनाश्रित एव हि गोदोहनादि फले
विधीयत इति। तन्त्र॥ नामधेयत्वेपि हि कस्य नामधेयमिति पर्यनु श्रीराम ॥२॥
॥२॥ योगसाम्यात्। नामापि हि न भावनामात्रस्य संमतं। सर्वकर्मना
मतापत्तेः। अथ प्रमीतस्य पितुः पुत्रैः श्राद्धं देयं प्रयत्नतः। येयज्ञ
2 इति पितॄन्देवान्ब्राह्मणांश्च हुताशनानित्यादि प्रकरणाम्नातत्वा
क्यावगतस्य कर्मणो नामधेयमन्यत्र। तदा तदवगत एव कर्मेति।

फलेवार्थे गुणविधिरिति ममापि नि॰ सरणासरणि॰ सुलभैव । अध्यायो
ग लक्षणा नामप्रवृत्तिनिमित्तैव तुल्यमेव । आद्य मामन्तु कर्त्तव्यमिति
वेदवेदांतविदां स्थिति॰ रित्य त्र द्रव्य सामान्याद्विकरं तत्पदर्शनाद्यागवादि
वत्स्वाद्यं देयमिति द्रव्य त्यागमात्रा । नहि दानाकर्मणो देयद्रव्यं भवति ।
लक्षणया द्रव्यप्रयोग इति चेन्न लक्षणायां प्रमाणाभावात् । वाक्यीतरावगते
वकर्मणि गुणो विधीयमानेन मन्त्रार्थ लक्षणा । यदैकवाक्यत्वेन सानवाक्ये
कवाक्यत्वे । नित्यनैमित्तिक काम्यादि व्यपदेशोपि वमसगोदोहनादि
ष्विव द्रव्ये ॰ पि नविरुध्यते । तस्मान्न कर्म नामधेय मिति प्राप्त उच्यते । त

१ ख्र
दृर्यशास्त्रांतरसद्भावादग्निहोत्रादिपदवन्नामता। यथाहि यद्‌ग्नयेच
प्रजापतयेचसायंजुहोतीत्यादिनाप्रकरणान्नामतेनशास्त्रांतरेणाग्नि
होत्रेविधित्सितदेवताप्राप्तिरेवमत्रापिमाषतिलगोधूममधुमांसादिद्र
व्यपित्रादिन्यश्राद्धपादियमित्यादिनाश्राद्धशब्दविधित्सितद्रव्या
प्तिरस्येव। प्रसिद्धनावाद्भगुणाविधिः। प्रसिद्धेरेवहिसोमेनेत्या
दिर्गुणाविधिः। यत्तुनश्राद्धशब्दस्यब्रविदामशब्दसामानाधिक ॥३॥
रण्यंतद्दर्शनाद्वत्यादियत्नेनद्रव्यासयोदर्शनायादव्योश्राद्धसब्दे प्रयु
ज्योनैः। नित्यनैमित्तिकादिव्यपदेशश्चकर्मणोनूयसीप्रसिद्धिग

श्रीराम
॥३॥

आ० क०

तः। स्वरसवृत्त्या न कर्मपदत्वापातऽहाति॥ ननु सर्वत्र प्रधानकर्मत्वे
यागादेः करणत्वा॰न्नामत्वेऽग्निमिति द्वितीयांतता न स्यात्। उक्तं हि वि
धानेवानुवादे च यागकर॰णमिष्यत इति॥ उच्यते॥ यथा दावदिद्वैधी
भावफलोद्देशप्रवृत्तायां परस्परघ्नमननिपातनात्मिकायां छेदनक्रि
यायां करणीभूतेऽपि परशुस्तदासंयोगविभागपरंपरारूपक्रियाफल
भागित्वादनीप्सितकर्मीभूतस्तथा स्वर्गादिफलोद्देशप्रवृत्तायां कर
णीभूतोऽपि यज्यादिधात्वर्थस्तद्भावनानिर्वर्त्यस्य यागादेर्निर्वर्त्तकभावना
याः स्वर्गादिफलत्वावस्थायां करणत्वमित्येकं प्रतिकर्मत्वकरणत्व
× त्वेन कर्मत्वमग्निहोत्रमित्यादिवन्नदत्वस्थाविवक्षया द्वितीयांततोपपद्यते॥ भावनास्वरूपनिर्वर्त्यर

श्रा० कृ०

यो न विरोधः । स्वतः पूर्वापरीभूतस्य साध्यैकस्वभावस्य धात्वर्थस्यैव भाव
ना रूपेण करोत्यर्थे न सा क्तारेन्वयः । सिद्धरूपस्य तु द्रव्यादेर्भावनायां
कारकत्वेनान्वय इति कर्मणो नामधेयं श्राद्धशब्दः । एवं स्थि
ते चिंत्यते । किमिदं प्रत्येकं तानि पिंडदानब्राह्मणभोजनानि गौणकरणरूपाणि
कर्मणां समुदायस्य नामधेयमुत पिंडदानस्य ब्राह्मणभोजनस्य वा श्रीराम
॥४॥ केवलस्येति ॥ अत्र कश्चित् पाध्यायः पूर्वपक्षमेवोक्तवान् । सर्वेषां पिंडदाना ॥४॥
दिकर्मणां प्रकरणाम्नातत्वेन श्राद्धाधिकारविधिसंनिधानस्याविशेषा
त्कार्यत्वाविशेषाच्च रूढ इत्युभयस्य समुदायस्येति । सिद्धांतं वो क्तवान् । सं

निधनस्यावि शेषयिपिंड दानस्य कायत्वेविशेषापत्तेर्नोभाजनस्य यसा
म्यानानान्तसमुदायस्याकिंतु पिंड दानस्यैवेति। तथाहि। यो ह्यधिकारवा
कायस्य नामार्थस्तेनफलभावनाकरणीभूतेनसताप्रधानभूतेन भाव्यो
दृश्यते नचपिंड दानकर्त्तव्यतावचनेषु लोच्यमानेषु पिंड दानप्राधा
न्यलिंगोऽपिन। स ननु येन याघोनोदच्यात्रयोदशी। पायसंमधुसं
युक्तं वर्षासुचमघासुचेत्यत्र ह देवतानांपितॄणांपिंडप्रार्थना
प्राधान्यलिंगंसद्भिः पिंडक्रियायांतु तत्तायामस्य धर्म तथा अनयैवा
वृत्ताकार्यंपिंडनिर्वपणांसुतेरित्यत्र चपिंड दानस्येवकर्त्तव्यतानिधा

नलिंगं। ब्राह्मण भोजनं नासंनवेगयायां पिंडमात्र विधाने पिंडदान
कालेपितृ तो हृस्तो छानी वलिंगं। ननु ब्राह्मण भोजनं स्यात् पिंडपि
तृरूपप्रधानदेवताभिसंबंधस्याद्धान्यमस्त्येवं। भोजनं स्याय
द्युक्तं भोजयेद्ब्राह्मणानिति वचनाद्भोजनक्रियासामर्थ्याद्विसादा ब्राह्म
णासंबंधात्पितृणां व्यर्थत्वाभावात्। नन्वेवं सतिपिंडपितृयज्ञवदुप
चारः। पित्र्यइति भोजनं स्यात्पिपित्र्यत्वाभिधानं न स्यात्। न। श्रा
द्धार्थं ब्राह्मण... र्थत्वेन तदुपपत्तेः। ननु पिंडदानमात्रेश्राद्धश
ब्दार्थे पिंडाभोजनेपि श्राद्धमनेन न भुक्तमितिकथं प्रयोगः। लक्ष

श्रीराम

तायाआङ्गिरभूतेभोजनइतिक्रमः॥ सोयमुपाध्यायीयः॥ सिद्धांतो
नुपपन्नः॥ मन्वादिभ्यांपिंडदाननिषेधात्तस्यांपायसप्रार्थनायाः॥ पिं
डदानविषयत्वाभावान्नसापिंडदानप्राधान्येलिंगं॥ नचतत्रापिं
डशब्दोस्ति॥ पायसशब्दस्तुब्राह्मणभोजनार्थेपिपायसेवर्तते॥
नापिपिंडदानस्यैवकर्त्तव्यतानिषेधनलिंगं॥ अन्यथैवावचनाकार्यंभि
न्नत्वसांवत्सरिकादौब्राह्मणभोजनादिनक्रियतेस्मरत्यंतरेतद्वि
धानात्तत्रगोतदपिप्रधानमितितस्यापिनामधेयंप्राप्तं॥ अय
द्द्यात्पिंडंपितृपितामहायचेत्येवमादिषुपिंडदानस्यब्राह्मणभो

आ० क०

अनादिलक्षणकल्याणात्मा धमन्यं मन्यसे। तन्न। लक्षणस्यैव हि प्र

धमन्ये चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे तथा प्रसंगात्। न च भोजनासंभवे

पिंडदानमात्रविधानं लिंगं। न ह्य संभवे [redacted] हितेन पूर्वं विहित

स्य प्राधमन्यमपनीयते॥ अथैवं मन्यसे॥ अन्नेन पिंडदानेन तु ॥ श्रीराम

॥६॥ ब्राह्मणो वमते यदि॥ पुनः पाकं प्रकुर्वीत श्राद्धं कुर्याद्यथाविधि इ ॥६॥

तिपिंडदानानिष्पत्तौ ब्राह्मणभोजनाच्चेत्तिर्लिंगमिति। अंगं हि प्र

धानात् त्याज्यं वर्तते। तन्न। वचनात्प्रधानात्वेतरविरोधात्। अतोव

स्तुतः पूर्वपक्षवायमुपाध्यायेनमामाश्रित्वां तपदे निवेशितः॥

॥ अथ पिंडादिरहितेपि त्र्यर्थब्राह्मणेनोऽनात्मके नित्यश्राद्धे श्राद्धश

ब्द प्रयोगदर्शनात्समुदायत्वमिति वारेणोऽन नामधेयमिति ॥ तन्न ॥

नोऽनन्यपरित्यज्यपित्राद्युद्देशेनान्नधान्यसुवर्णपरित्यागे प्रयोगाद्

ऽनव्यभिचारोपपत्तीति नतन्मात्रनामधेयमिति ॥ ननु तिथिच्छेदो

न कर्तव्यो विनाशौचं यदृच्छया। पिंडश्राद्धं रदातव्यो विच्छित्तिं नैव का

रयेत् । इति पिंडश्राद्धयोर्नैदिन व्यपदेशाक्षसमुदायनामत्वे न स्यात्

॥ न गोबलीवर्दन्यायेनोक्षैर्निजदेनेतिवस्यात् । तस्माद्यज्ञस्य

वत् प्रवृत्तक्रियासु निवेशात्समुदायनामेति ॥ नन्वेवं प्रवृत्तत्वेन

आ०क०

संनिधमनाविशेषात्सर्वेषां चरणक्षालनादीनां नामधेयं स्यात् ॥ नच
द्रव्यावकीर्णदृश्यते तत्रानद्यातादिवद्यत्र द्वितीयादिनिःकारक नि
ष्ठता तत्रापि द्रव्यनिष्ठत्वेन अदृष्टाद्रव्यविकीर्णमनुमायगुणक
मत्वे निर्धारिते रुच धमवावना तद्य योरा अपि न्यायेन प्रतिपत्ति
त्वेद हिणाया वान्यार्थत्वेपि पित्रादिदेवतोद्देशवती द्रव्यत्यागरू श्रीराम
॥१॥— पाणी यागशब्दाभिधेयानी कर्मणां समुदायस्य नामधेयमिति ॥१॥—
निश्चीयते । नन्वेवं विकिरस्यापि नाम स्यात् । अस्तु को दोषः ॥ ननु
7 यदि पित्राद्युद्देशेन द्रव्यत्यागः श्राद्धं तर्हि तर्पणमपि श्राद्धं स्यात् ॥

अपि कारनिष्ठिसन्निहितानामुत्कृष्टानांत्यागानीनामेति
नप्रसंगः। अन्यथाराजसूयेपिप्रक्रतापकृतयज्ञिमात्रनामत्वा
पत्तेः॥ ननुराजसूयेप्रकृतयज्ञिमात्रनामत्वेअप्रकृतनाम
त्वेनपरतंत्रत्वात्।आह्वमितितुप्रकृतेनामत्वाद्दर्शपूर्णमा
सवन्नप्रकृतनिवेशीति।प्रवर्त्तितेहीदंनोऊनवरेनेननाम
क्रियते।शुद्धयेयत्तुआह्नणांतुनोऊनों।शुद्धार्थमितितत्वेतंआ
हुंपार्वतावत्स्मृतमिति।मेवं।आह्वविशेषविषयत्वाद्दसावत्रनस्य
।नानयानयानामवेयप्रवत्या।आह्वंकुर्यादितिसामान्यतःप्र

वत्त्वस्याद्विकारविशेषस्सैकोनोभीष्ट इति राज्ञः स्वयस्स्वयवसमुदा
यस्य नामधेयमिति सिद्धं ॥३॥ ॐ पित्रादिदेवतोद्देशवती याग
शब्दाभिधेयानी कर्मणां समुदायस्य नामधेयमिति तत्त्व
र्थी। येयजन्ते पितॄन्देवानित्यत्र यागशब्दात् ॥ ननु प्रमीतस्य पि श्रीराम
तुः पुत्रैः श्राद्धं देयमिति दानशब्दाल्लिङ्गं न दारशब्दाभिधेयानी समु
॥८॥— दायस्य ॥३॥ यते ॥ प्रमीतानां संप्रदानत्वात् संमनवाद्यागएवत्या ॥८॥—
गावयसौवेरूप्यादुपचारवत्त्याद्ददातिनोत्र ॥४॥ ननु प्रमीतानां
मनुष्याणां देवतात्वस्याप्यसंभवाद्यागरूपनिर्वाहासंभवान्न

यागसमुद्दायस्यापि नामधेयं। अस्मिन्हि कर्मणि देवतानामावा
हनेनागमनं विधिलोपेन पराङ्मुखतया गमने यजमानस्तु ते
नान्नादिना तृप्तत्वात्प्रसादः प्रसादेनानेकफलदातृत्वं च स्मर्य
ते। न चैतत्त्वेषूपपद्यते। आसीसारमर्डितानेक विधिकर्मवशात
यातेषां नानायोनिगतत्वात्। तत्र वपस्वादिषु योनिगतानां स्म
ज्ञानयोरभावादिहागमनासंभवादन्नस्यावेतनत्वेन नैतत्पु
रुषान्वितत्वागमनानुपपन्नेरिह दत्तेनान्नेन तत्तरनुपपत्तिश्च न
चान्यभोजनेन विनष्टेनान्नेनान्यस्यात्तृप्तिः संभवति। न देवयो

श्री॰ क॰

निगतानामन्तर्धसां मानुषेणान्नेनतन्निरूपपद्यते। नापिपश्वादि
योनिगतानीतणाद्याहाराणांसती। फलदातृत्वाभावस्तु पश्वा
दियोनिगतानां व्याबालव्युत्यादितः सिद्ध एव। अतो योगरू
१ पोनिर्वाहान्नतसमुदायनामता॥ यथैतदुच्यते र विश्वप्रत्युदे
श्यत्वे देवतात्वं न पुनर्भोक्तृत्वे फलदातृत्वे वा। यवेन्य॰साहे श्रीराम॥
॥६॥ त्यादिष्वचेतनस्यापि देवतात्वदर्शनात्। इंद्रादीनामपि विग्रहा ॥ए॥
दिमत्वेन देवतात्वानभ्युपगमात्। यच्चिं दिदुपाणां पित्रादीना
मुद्देश्यत्वसंभवात् देवतात्वोपपत्तेर्योगरूपानिर्वाह इति पि

य हेतुत्वेन कर्मणः एवतत्साधनीभूता या तु देवता या स्तुत्यर्थमर्थ
वादवाक्यात् उपचर्यते । तत्प्रतिवाक्यमपि चेतनत्वादिगुणगमय
त्वाशास्यपरमेवेति । तन्नाकृतिस्मृतीतिहासपुराणादिषु स
र्वत्रापि तु प्राधान्येनैव श्राद्धाधारेन्द्रदर्शनात्स्वरूपदातत्वस्यापि वि
धिमन्त्रयोरादिमध्यावसानेष्वनेकशोऽभिधानात्तद्व्यक्तियुक्त
तद्द्वारा तां शिष्टानां तादृग्बोधाद्यर्थं च लोकस्यापि विविक्तस्य प्र
वृत्तेस्तत्प्रतिपादकत्वयोरलीकत्वकल्पनानुपपत्तेः ॥ अथेदमुच्य
ते ॥ वसवः पितरो ज्ञेया रुद्राश्चैव पितामहाः प्रपितामहास्तथादित्याः

श्च तिरेषा सनातनी। प्रेतानुद्दिश्य यत्कर्म क्रियते मानुषैरिह। तुष्य
ति पितरस्तेन न प्रेता३ पितरस्मृता इति देवलवचनानुसारात्
वस्वादय एव पित्रादिशब्देनोक्ता इति तन्न प्रेतानुद्दिश्येति प्रेतो
द्देशानिध्यनानुपपत्तेश्च प्रयोगे च प्रमीतपित्रादिसं[illegible]वे
च नामगोत्रादिसंकीर्तनानुपपत्तेश्च पितॄन्पितामहान्यद्येतो श्रीराम
॥१०॥ त्रनेन यथाक्रमं। प्रपितामहांश्चैव सर्वांस्तत्पितॄंश्चानुपूर्वश इ ॥१०॥
ति ब्रह्मपुराणोक्तेः न विशेषः स्वस्थायां तु पिंडं क्रियात त्र ब्राह्मणा
नां तु नोऽज्ञनी यजमानस्य पूर्वेषां तन्तु गच्छति नान्यथा इति पु

राणां नरो नैन विरोधस्त्वा पूर्वं षां सुपभोगाय गच्छतिनान्येषामि
त्यर्थः ॥ तदेवं प्रमीतानां मनुष्याणां वस्त्रादीनीनां देवतात्वा सं न
वा च्चागरूपतिर्वाह्ना संभवात् न तन्नाम मच्चे यत्ता श्राद्धशब्दस्येति
प्राप्तउच्यते ॥ पूर्वपुरुषाणां देवतात्वेतषां दूरदेशवर्त्तिनामिहा
गमनस्ताच्चावपि इहदत्तेनाचैतनेनापिहविषा मंत्रादिशक्तिप्राप्ति
तेनतप्तिसंभवात् । नवनीचा यथा गोषु प्राणेष्टा वैवत्सो विंदतिमा
तरं । एवं आद्धे न्नमुद्दिष्टं मंत्रः प्रापयतेपितॄन् इति । तथा । नामगोत्रं
पितॄणां नुप्रापकं हव्यकव्ययोः । नाम मंत्रास्तथादेशा भवांतर

प
गतानपि। प्राणिनः प्रयं त्येतेतदाहारत्वमागतानिति। ब्राह्मणा
भोजनाद्धिनष्टेनापि हविषा नानाहारत्वमागतानपि पितॄणां त
दाहाररूपेणपरिणाममुपेयुषीत्यविरोधः तत्कावचनं न वदेवोय
दिपितादातः श्रुनकर्मणनुयोगतः। तस्याममतं नत्वादेवत्वेऽप्यनु
गच्छति। मर्त्यत्वे नीचीरूपेणापसुत्वेवतत्। नेतत्। आख्याद्धा न्नंवायु श्रीराम
॥११॥ — रूपेणनागत्वेऽप्युपगच्छति। पानं भवतिय तत्वेगन्धत्वेवतथामि ॥११॥ —
षादनुजत्वे नथा मांसं प्रेतत्वे रुधिरोदकं। मानुषत्वे न्नपानादि
नानाभोगकरं तथेति। फलदातृत्वं तु कर्मणामेव देवतायां रूपवं

र्यत इति न कश्चिद्विरोधः॥४॥ अथवा यथा देवदत्तादिसंज्ञा न केवल
स्य देहस्य न वा केवलस्य क्षेत्रस्य किंतु क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्य देहस्या
त्तथात्र देवतात्वं न केवलानां पूर्वपुरुषाणां नापि केवलानां व
सुरुद्रादित्यरूपाणां देवताविशेषाणां किंत्वेतैरधिष्ठितानां पू
र्वपुरुषाणां। तथा च सति यथांतर्वर्त्तीकेन चित्स्वहृदादीयमानं दो
हदादि तुं ज्ञानात्स्वयं तृप्यति सोदरवर्त्तिनं गर्भं च तर्पयति दोहदा
दिनानुग्रहप्रत्युपकारं करोति। तथा वस्वादयोपि स्वयं तृप्यंति स्वाधि
ष्ठितांश्च यजमानस्य पित्रादीस्तर्पयंति। यजमानस्य नानाविध

आ॰क॰

निपत्यानि प्रयच्छतीति सर्वमुपपन्नं ॥ अथेदं विचार्यते किं आहु साग्निकस्यैवाधिकारः । उतानग्निकस्यापीति । अत्र कर्के उपाध्यायेन निर्णीतं । सर्वांगोपसंहारशक्तियुक्तत्वादग्निमतः । स्वस्यैवाधिकार इति । अग्नौ करणारूपस्यांगस्याग्न्यधिकरणत्वात्तदुप श्रीराम

॥१२॥ संहारेण साग्निकस्यैव शक्तिर्नेतरस्य । न च तौ विकल्पौ विधीयेत ॥१२॥

इति निषेधात् । अपि चाहारसंग्रहपदकं कर्मावसथ्याधानं तत्पूर्वकं नाव कर्मांतरं प्रवर्तितं तिरिति अतोपि नानग्निमतोऽधिकार इति ।

१२ यत्तु अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेदिति । तदप्यनंतावस

ध्या न्युदायिकविषयी। अनग्निमतोपिश्राद्धे ह्यधिकार इत्येवं विषयप्र
सिद्धिसु इष्टकवरेपदाः प्रतिवसतीति वद निश्चितमलेति नानग्नि
मतः श्राद्धाधिकारप्रमाणमिति। तदिदमनुपपन्नं॥ नित्यनैमित्तिके
षु हि यथाशक्त्यानुष्ठानं कुर्यादिति। न्यायास्य सर्वोपसंहारस्याम
ध्यधिकारात्। अग्न्यभावे तु पाणौ होमविधानात्। अस्य विधानस्य वै
के विषयविशेषव्यवस्थायाः प्रमाणशून्यत्वात्। संतिचाग्नौकर
णरहितानि श्राद्धानि तेषु चैवाधिकारानिवृत्तेष्वसत्सु रानुपनीतानाम
पिश्राद्धोपदेशाः श्राद्धिकानग्निकानयाधिकारेणाविदितं श्राद्धमिति

स्थितस्त्री तत्याज्ञीनविधिमाते षांत्यागी स्ततव स्तु नाधिकारस्त्रा
ह्यत्यक्ताग्नेः पार्वणं नैव नैको द्दिष्टं सपिंडनं। अपत्यऽक्ताग्नेस्तु पिंडोक्ति
स्तस्मात्सं वत्सरात्परं योजयेत्। इतिव्यासवचनात्। अपत्यक्ताग्निमधिका
रितां प्रत्येव पिंडोक्तिः श्राद्धोपदेश इत्यर्थः। तस्मात्स एव आद्यर्थे श्रा
द्धणांन्योऽयोग्ये नान्य इत्यर्थः॥ ॥अथ श्राद्धप्रशंसा॥ ॥व्यासः॥ ॥श्रीराम

॥१३॥ श्राद्धात्परतरं नास्ति श्रेयस्कर मुदाहृतं। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रा ॥१३॥
द्धं कुर्याद्दिने दिने। देवत्वोपि। अरोगः प्रकृतिस्थश्च चिरायुः पुत्र
पौत्रवान्। अर्थवानर्थ योजीव श्राद्धकामो न वेदिहापरेऽत्र च

13

परांतुष्टिं लोकांश्च विविधानृशु तोन्नृ ।श्राद्धं तत्सम वाप्नोति यशश्च विपु
लं नरः ॥ मार्कंडेयः ॥ पिता पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ पिंडसंबं
धिनो ह्येते विज्ञेयाः पुरुषास्त्रयः ॥ लेपसंबंधिनश्चान्ये पितामहपि
तामहात् । प्रभृत्युक्तास्त्रयस्तेषां यजमानश्च सप्तमः ॥ तथान्ये पूर्व
जाः स्वर्गे ये चान्ये नरकौकसः ॥ ये च तिर्यक्त्वमापन्ना ये च भूतादि
संस्थिताः ॥ तान्सर्वान्यजमानो वै श्राद्धं कुर्वन्यथाविधिः ॥ समाप्या
ययते तांस्तु येन येन शृणुष्व तत् । अन्नप्रकिरणं यत्तु मनुष्यैः क्रि
यते भुवि । तेन तृप्तिमुपायांति ये पिशाचत्वमागताः ॥ यदंबु स्नानव

सो त्यं नस्मौ पतितपुत्रकाः। ते नये तरूतीर्णो प्रास्तोषां तृप्तिं प्र-
जायते। यास्तु गंधादिकं लोकाः पतंति धरणीतले। तान्नि-
राप्यायनं तेषां ये देवत्वं कुले गताः॥३॥ उद्धृतेषु तु पिंडेषु या
श्चान्नकणिका नु विताः निराप्यायनं तेषां ये तिर्यक्त्वं कुले
गताः। ये चादंताः कुले वालाः क्रियायोग्या ह्यसंस्कृताः॥४॥
॥१४॥॥ विपन्नास्ते तु विकिरं संमार्जनजलाशिनः॥ भुक्त्वा चाचम-
नं यच्च जलं यच्चांघ्रिसेचने। ब्राह्मणानां तथैवान्यो तेन तृ-

ध्निं प्रयांति वै ते नानेककु लैतत्र तत्त्वद्यो न्यं तरंगता ॥४॥ प्र
यो त्या पाय नं वत्स सम्यक् श्राद्ध क्रिया व तो यथा गो षु प्र
णष्टो वै व सो विं दति मातरं ॥ एवं श्राद्ध न मु द्दिष्टं मंत्रः प्रा
पयते पितृन् ॥ नाम गोत्रं पितृणां तु प्रापकं हव्यकव्ययो ॥४॥
नाम मंत्रास्तथा देशा भवां तरगता नपि प्राणिनश्री णयि
त्येते तदा हार त्वमागतान् ॥ देवो यदि पिता जातः ॥४॥ शुभक
मानु योगतः ॥ तस्यान्नममृतं भूत्वा देवत्वप्यनुगच्छति म

मं ३

त्यक्त्वि नो ऽयरूपेण पशुत्वेवत्सणं नवेत। आढ्यान्त्वं वायुरू
पेण नागत्वेप्युपतिष्ठति। पानं नवति य दत्त्वेग ध्रत्वेच तथा
मिषं। दनुजत्वेतथा मांसं प्रेतत्वे रुधिरोदकं। मानुषत्वेन्न
पानादि नानाभोगकरं तथा। रतिशक्तिः स्त्रियः कांता भोज्य
भोजनशक्तिता। दानशक्तिः सविभवा रूपमारोग्यमेव च
। श्राद्धयुष्प मिष्टं प्रोक्तं फलं ब्रह्म समागत॥ अकरणे दो १५
षा प्यादित्य पुराणे॥ न संति पितर श्चेति कृत्वा मनसि यो न

रः। श्राद्धं न कुरुते तत्र तस्य रक्तं पिबंति ते॥ ॥ प्रथ
श्राद्धभेदाः॥ ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धि-श्राद्धं स
पिंडनं। पार्वणं चेति विज्ञेयं गोष्ठी-शुद्ध्यर्थमष्टमं। कर्मांगं
नवमं प्रोक्तं दैविकं दशमं स्मृतं। यात्रास्वेकादशं प्रोक्तं
पुष्ट्यर्थं द्वादशं स्मृतं। तत्रैव-चैव हीनं प्रत्यहं कार्यं नि
त्यं। नैवान्न लाभादि निमित्तकं। कामसिद्ध्यर्थं काम्यं पुत्र
जन्मादौ युग्मद्विजैर्वृद्धि-श्राद्धं द्वादशाहादौ पार्वणे वा।

द्दिष्टमेकं सपिंडनं ॥ अमावास्यायां क्रियमाणंपार्व
णं ॥ श्राद्धगोष्ठीप्रसंगात् क्रियमाणं गोष्ठीश्राद्धं ॥ प्रायश्चि
त्तांगं शुद्ध्यर्थं ॥ सोमादिषु कर्मांगं ॥ नित्यश्राद्धवद्दैवतो
द्देशेदि विकं ॥ तीर्थयात्रारंनगरप्रवेशाये यात्रार्थं
यात्रार्थं ॥ शरीराद्युपचयार्थं पुष्ट्यर्थं ॥ ॥ अथ श्राद्धाधि 15
कारि निर्णयः ॥ ॥ प्रमीतयोः पित्रोर्मुख्या गौणाश्च
पुत्राः श्राद्धं कुर्युः तद्भावे दत्तकौरसौ त्रः पुत्रिकापुत्रावा ॥

तदभायेसोदरस्तत्संततिर्वातदभावेपत्नीदायहारिणी।तदभावेस
पिंडः।तदभावेसमानोदकः।तदभावेशिष्यः।तदभावेऋत्विगाचार्यो
।तदभावेपुरोहितः।तदभावेभृत्याःसुहृन्मश्चकुर्युः।सर्वाभावेनरप य३
तिस्तज्जातीयैःकारयेत्।सहिसर्ववर्णानांबांधवइतिस्मरणात।ब्रा
ह्मविवाहोढासवर्णवेत्पुत्राभावेपत्न्येवाधिकारिणी।यदिक्रयक्रीतान
भवति।क्रयक्रीतात्वयानारीनसापत्नीविधीयते।नसादैवेनसापि
त्र्येदासीतांकवयोविदुः।सर्वाभावेतस्याअथमंत्रकेश्राद्धेधिकारः।
एकएवचेत्पुत्रस्तदासावनुपनीतोपिकृतचौलश्चेदमंत्रकंश्राद्धंकु
र्यात्।अपुत्रायाःपतिर्द्वयासपुत्रायाश्चनकश्चित्।पित्राश्राद्धंनकर्त

व्यंपुत्राणांचकदाचन।भ्रात्रानचैतत्कर्त्तव्यंभ्रातॄणांचकनीयसां।
ज्ञपिस्नेहेनकुर्यातांसपिंडीकरणंविना।गयायांतुविशेषेणज्याया
नपिसमाचरेत्।धनहारिस्त्र्यादिनिमित्तानामेवपित्रीत्यायस्यकस्या
पिवर्णस्यश्राद्धंकृतेमहत्फलमाहशातातपः।प्रीत्याश्राद्धंतुकर्त्त
व्यंसर्वेषांवर्णलिंगिनां।एवंकुर्वन्नरःसम्यक्महतींश्रियमाप्नु
यात्।ब्राह्मणोह्यसवर्णस्ययःकरोत्यौर्ध्वदेहिकं।तद्वर्णत्वमवाप्नो
तिइहलोकेपरत्रच।दौहित्रेणतुसपिंडीकरणादिव्यतिरिक्तेणय
दायदापितृश्राद्धंतदातदामातामहश्राद्धंकर्त्तव्यमेव।पितरोयत्र
पूज्यंतेतत्रमातामहाध्रुवं।अविभागेनकर्त्तव्यंविशेषान्नरके

त्रजेनाकर्षसमन्वितं कामाह्निकं श्राद्धं षोडशं। एकोद्दिष्टं चतोषेपु
पिंडाः स्युः षडिति स्थितिः। कर्षसमन्वितं सपिंडीकरणं। एकोद्दिष्टं यादैवके पा
र्वणं। मातृपिकानामेकोद्दिष्टं वा। यः पुनर्दीनहारी दौहित्रस्तेन त्वेवश्यं
नवश्राद्धाद्यपिकार्यमिवायोयत आदहीतस्मात्तस्मिन्श्राद्धं कुर्यादिति
स्मरणात्। मातामहस्य नवश्राद्धमवश्यं धनाहारिणा दौहित्रेणार्थनिः
शत्ये कर्तव्यं विधिवत्सदा। आदहपतनात्कुर्यात्तस्य पिंडोदकक्रि
यां। यस्तु केवलं मातामहेन संबंधः पुत्रिकापुत्रः स मातामहस्य
वनियमेन श्राद्धं कुर्यात्। पुत्रिकापुत्रश्राद्धविशेषमाह मनुः।
मातुः प्रथमतः पिंडं निर्वपेत्पुत्रिकासुतः। द्वितीयं तु पितुस्तस्या

स्तृतीयं म पिततत्पितुः। द्व्यामुष्यायणे तु त्रिका। तत्रैव त्वार न स्तोको वि
शेषः। मातामहस्य तु मात्रादि पितृकं पितृपूर्वकं। मातृतत्पितृतो यस्मा
दधिकारास्ति धर्म तद्। तिाहत्तरजा होतु द्व्यामुष्यायणो देवलोक्तं। द्व्या
मुष्यायणकादृष्ट द्वाभ्यां पिंडोदकं पृथगिति। द्वाभ्यां पितृवर्गाभ्यां नि
त्यशः। द्वि पितुः पिंडदानं स्यात् पिंडे पिंडे द्विनाम तां षट्सा मत्त्रत्रयी पि
डाः स्युः रेकैकत्रये हनि। पोषकत्र्यथमः। ततोऽजनकः। आत्रकमवि
शेषमाहमरीचिः। स्वगोत्रो वान्यगोत्रो वा यो नरो वे द्विधवा सुतः। पि
उश्राद्धविधानं च हे त्रिणश्राद्धविनिर्वपेतु। वीजिने तु ततः पश्चात् क्षे
त्रीजी नतिचेत्तृक्त्वा। वीजिने ह्यकरादौ तु मृते पश्चात्क्षत्रदापयेत

इति जीवत्पितृकस्यापि क्वचित् श्राद्धाधिकारो मैत्रायणीयपरिशिष्टे।
उद्वाहे पुत्रजनने पित्र्येष्ट्यां सौमिके मखे। तीर्थे ब्राह्मण आयाते षं
ड्ते जीवतः पितुः। जीवतः पितुः पुत्रस्य श्राद्धकालाः इति शेषः। तत्र
पितरि जीवति येभ्यः पिता दद्यात्तेभ्यः एव पुत्रो दद्यात्। पितृपिता
महप्रपितामहाश्चेज्जीवंति तदा न कस्मैचिद्दद्यात्। यस्य पितैव
प्रेतस्यात्स तस्मै पिंडं निधाय प्रपितामहाभ्यां द्वाभ्यां दद्यात्। यस्य
पिता प्रपितामहश्च प्रेतौ स्यातां स पित्रे पिंडं विधाय पितामहात्प
राभ्यां द्वाभ्यां दद्यादिति। पित्रादिषु त्रिषु यो जीवति तं प्रत्यक्षमेव
श्राद्धे विप्रवदुपवेश्येतराभ्यां दद्यादित्येके। न जीवंतमतिदद्य तु

प्रवेशनं । न च पिंडदानमित्यन्ये जीवत्पितृकस्यान्यो विशेषः । स्वपि
तृभ्यः पिता दद्यात्सुतसंस्कारकर्मसु । पिंडानोद्वाहनात्तेषां तस्याना
वेतु तत्क्रमात् । प्रथमे पाणिग्रहणे पितास्य मातामहेभ्यो दद्यात् ।
द्वितीये पुत्रः स्वमातामहेभ्यः जीवत्पितृकेणैवार्थप्रतिपादि मातामे
हश्राद्धं फलातिशयाया वश्यं कार्यं । जातमात्रस्तु दौहित्रो विद्यमा
नेपितामहे । कुर्यान्मातामहश्राद्धं प्रतिपद्याश्विने सित इति वच
नात् । अथश्राद्धकालाः ॥ ॥ अमावास्याष्टकावृद्धिः कृष्णपक्षो
यनद्वयं । द्रव्यं ब्राह्मणसंपत्तिर्विषुवत्सूर्यसंक्रमः । व्यतीपातो
गजच्छाया ग्रहणं चंद्रसूर्ययोः । श्राद्धं प्रति रुचिश्चैव श्राद्धकालाः

प्रकीर्त्तिताः॥ आषाढ्यामथ कार्त्तिक्यां माघ्यां मन्वन्तरादिषु। यु-
गादिषु च स्वजन्मर्क्षे ग्रहपीडिते। प्रोष्ठपदासितपक्षे श्राद्धं
कुर्वीत यत्नतः॥ अमावास्याव्यतीपातकृष्णाष्टकायनविषुवं चं-
द्रसूर्योपरागापरपक्षपितृक्षयाहेषु श्राद्धमावश्यकं स्मृत्यन्तरेषु
करणे प्रत्यवायस्मरणात्॥ हेमन्तशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणां
मष्टम्याष्टकाः॥ वृद्धिः पुत्रजन्मादिः॥ कृष्णपक्षः सर्वः॥ कृष्णपक्षः॥ तत्र च
तुर्दश्यां विना सर्वासु तिथिषु। पंचम्यादिषु वा यद्दहः सपाद्यं तदहर्वा
श्राद्धं कुर्यादिति यथाराशिक्रियाव्यवस्था। तत्रापि त्रयोदश्यां मघाश्च श्रेष्ठ
तमाः॥ तत्र च पिंडदानमेकोद्दिष्टममतामहं च श्राद्धं न कार्यं चतु-

दृश्यां तु विषांबुशस्त्रश्वापदाहितिर्यक्ब्राह्मणवृक्षारोहणविद्युदग्निव्या
घ्राणामेकोद्दिष्टं। पदापित्रादिषु द्वौ वात्र यो वा विषादिहताः स्युः स्व
द्रापि तेषां तु दृश्यां पृथगेकोद्दिष्टान्येव। विषादिहतानामपि सपिं
डीकरणं तत्वादन्यदापार्वणमेव। पितास्वस्व मृतश्चेत्तस्याब्दशस्त्रघातांपि
तामहत्रएकोद्दिष्टं तदाकुर्यात्। द्वयाहे पार्वणं स्मृतमिति वचनात्।
अयनद्वयं मकरकर्कटसंक्रांती। अयनविषुवृश्चिकगादिषु पिंड
२० निर्वपणं विनाश्राद्धमिति पुलस्त्यः। द्रव्यब्राह्मणयोः श्राद्धार्हयोः सं
पत्तिः प्राप्तिः। तीर्थप्राप्तिरपि श्राद्धकालः। विषुवन्मेषतुलासंक्रांती।
गजच्छाया प्राङ्मुखस्य हस्तिनः प्राचीछायाकृत्स्ने सूर्ये मघास्विंदुः २०

ठश्रवयोदशी=अमावास्यावेति संयोगे पारिभाषिकी वागङ्छा
~~मश्रावीश्रयाह्ने सूर्ये~~यां। अमावास्यापराह्ने इत्यन्ये। सूर्येपरा
गइत्यपरे। स्मृतौ विशेषश्च। हूतेनभोजयेद्विप्रान् हूतन्मो समु
स्रडेत। छायायां हस्तिनश्चैव दद्यात् श्राद्धं नरो न चेति। =अत्र मौ
कुश्लेवायः। श्राद्धं प्रति यदा रुचिरिञ्छा तदा कालः। श्राद्धस्यवे
त्रनाद्रुपदयोस्तृतीया माघस्य सप्तमी आश्विनस्य नवमी आषा
ढस्य दशमी पौषस्य एकादशी। कार्तिकस्य द्वादशी। फाल्गुन
चैत्रज्येष्ठाषाढकार्त्तिकानां पौर्णमास्य इति शुक्लाः। श्रावणस्य
भाद्रपदस्यवा ठश्राष्टमी। फाल्गुनस्यामावास्येति मन्वादयः। वे

शाखशुक्ले तृतीया। कार्त्तिकशुक्ले नवमी। भाद्रपदकृष्णत्रयोद
शी माघामावास्या चेति युगादयः। प्रोष्ठपदासितपक्षो महाल
याख्यः। तत्र च प्रतिपत्प्रभृति प्रतिपदंतं पर्यंतं षोडशाहानि
श्राद्धानि कुर्यात्। पंचम्याप्रभृति पंचमीपर्यंतमित्यपरे। तत्प
क्षमध्ये कस्मामपि तिथौ सविता कन्यागतश्चेत्तदादितः प्रभृति
सर्वोपि पक्षः श्रेष्ठतमः। महालयेप्युच्चराक्केनाप्यवश्यं। मकस्मि
न्नपि दिने शाकेनापि श्राद्धं कार्यमेव च। सूतकादिविघ्नसंभवे
यदि कदाचित्तत्र न दत्तं तदापि कन्याराशौ यावत्सूर्यस्तिष्ठेत्ताव
दन्यस्मिन्नपि पक्षे देयं। तत्रापि न दत्तं चेद्दीपावली पंचदश्या

मवश्यं देयमेवाऽप्रकरणेऽप्यन्वायस्मरणात्। महालये त्वनु
दृष्टौ जीविता सर्वेषां पितॄणां श्राद्धं कार्यं तत्र मातुः श्राद्धं पृथक्कृ
त्वा मातामहानां सपत्नीकमेव। गुर्वाचार्यपितृव्यमातुलभ्रा
तृश्वशुरोपाध्यायसखिप्रियपोषकद्रव्यदपुत्रशिष्यभगिनीभा
गिनेयजामातृदुहितृमातृष्वसृपितृष्वसृभ्रातृपुत्रकन्यागा
हीनात् तत्स्त्रीणां च विशेषाद्गुणमेकोद्दिष्टं कार्यं तत्रैकः
पाको वैश्वदेविकं तंत्रं पिंडं बहिश्चक्रमिति। पुत्रानायुस्तथा
रोग्यमैश्वर्यमतुलं तथा। लभेन्महालये कृत्वा श्राद्धं कामांश्च पु
ष्कलान्॥ ॥ अथ कन्याश्राद्धकालः॥ ॥ तत्र कात्यायनः॥ ॥

स्त्रियोऽप्रतिरूपाः प्रतिपदि। द्वितीयायां। स्त्रीजन्म। अश्वास्तृती
यायां। चतुर्थ्यां क्षुद्रपशवः। पुत्राः पंचम्यां। षष्ठ्यां श्रेष्ठता गौः स्या
त्। कृषिः सप्तम्यां। वाणिज्यमष्टम्यां। एकशफं नवम्यां। दशम्यां
गावः। परिचरका एकादश्यां। धनधान्यानि द्वादश्यां। ज्ञा
तिश्रैष्ठ्यं त्रयोदश्यां। युवानस्तत्र म्रियंते शस्त्रहतस्य चतुर्द
श्यां। अमावास्यायां सर्वमिति। प्रतिपदादयः श्राद्धे फलप्रदाः।
कुराणे। अश्विन्यामश्वाः। भरण्यामायुः। कृत्तिकायां स्वर्गः। रो
हिण्यामपत्यानि। मृगशिरस्योजस्वित्वं। आर्द्रायां शौर्यं। पुन २२
र्वसौ क्षेत्रं। पुष्ये पुष्टिः। अश्लेषायां जनश्रैष्ठ्यं। मघासु पितृप्रसा

22

दः। फल्गुन्यां सौभाग्यमुत्तरासु दातृत्वं। हस्ते सुशीलता। चित्रा
सुरूपवंत्य पत्यानि। स्वात्यां वाणिज्य लाभः। विशाखासु पुत्र
वत्वं मनुराधायामाज्ञा। ज्येष्ठायामथाधिपत्यं। मूले नैरुज्यं।
मषाढासु कीर्त्तिः। उत्तरासु शोकत्वं। अभिजिति पारगत्वं। श्रव
णे नाकष्टं। धनिष्ठायां धनं। शतभिषजि भैषज्यसिद्धिः। भद्र
पदासु अजाविकं। उत्तरासु गावो। रेवत्यां सुखमिति। तथा
रवावारोग्यं। सोमे सौभाग्यं। भौमे जयः। बुधे सर्वे कामाः। गुरौ
विद्या। शुक्रे धनं। शनावायुष्यं श्राद्धस्याहिति।।।। अथ श्राद्धे गो

णकालानामुख्यकाले श्राद्धाधिकारिणामाशौचं स्यात्तदानीमा
शौचापगमानंतरमेव यस्मिन्कस्मिन्नपि दिने कार्यं मासिके को
द्दिष्ट सांवत्सरिककालेत्वाशौचं । व्यतिरिक्त विष्णु यस्मिन्शुक्ले क
ष्णे वा पक्षे यस्यां तिथौ मृतस्तस्मिन्पक्षे तस्यामेव तिथावनंत
रमासिकं कार्यं सांवत्सरिकश्राद्धं तु पाकोपक्रमात्प्राक् मृत
सूतके वा संजाते आशौचसमाप्त्यनंतरममावास्यायां का
र्यं । अनुमासिकमपि आशौचविघ्नितमाशौचसमाप्त्यनंत 23
रमेवामावास्यायां वा विधेयं । पाकोपक्रमानंतरमाशौचा

द्वावपिकार्यमेवश्राद्धं।अथाज्ञातमृताहस्यश्राद्धकाल॥ ॥
प्रोषितमरणेमृताहाज्ञानेमृतमासपरिज्ञानेसतितन्मास
स्यदर्शोग्राह्यः।मृतमासाज्ञानेमृताहपरिज्ञानेसतिमा
र्गशीर्षेभाद्रपदेमासिवामाघेवातद्दिनंग्राह्यं।मरणदिनमा
सौनज्ञातौचेत्प्रयाणदिनमासौग्राह्यौ।तावपिनज्ञातौप्रस्थानदि
नमासौनज्ञातौचेन्मरणवार्त्ताश्रवणदिनमासौग्राह्यौ।
तावपिनज्ञातौचेत्पूर्वोक्तदिनमासौग्राह्यौ।य
द्वासर्वत्रापिकृष्णपक्षेस्मरणदर्शोग्राह्यः।शुक्लपक्षेस्म
रणेपौर्णमासीसर्वत्रमृताहाज्ञानेमाघमासदर्शोग्रा

ह्यः। अप्रोषितैस्त्वपि सर्वात्मनामरणमासाद्य ज्ञानेएवमे
वयाह्यं॥ ॥अथयुस्तक्षमकालनिर्णयः॥ ॥तत्र तावद्यस्मि
न्काले यद्विहितं कर्म तस्य तत्कालमध्ये आरंभसमाप्ती कर्त्त
व्ये। अथ संभवे आरंभं वा समाप्तिं वा कुर्यात्। अह्नि पंचदशधा
विभक्ते अष्टमो मुहूर्त्तः कुतपः। कुतपे श्राद्धमारभ्य द्वितीयमुहू
र्त्ते समापनीयं। यदा कुतपाद्विपंचसु मुहूर्त्तेषु श्राद्धं कार्यं। न
सायाह्ने न च रात्रौ नातिप्रातः। अह्नः पंचदशो नागो मुहूर्त्तः। त
त्र त्रिमुहूर्त्तात्मकः पंचकैकः प्रातः पूर्वाह्णो मध्याह्नोपराह्णः साया

ह्न इति। मत्र प्रातः काले वृद्धि निमित्तं हेमश्राद्धं च पुत्र जन्मादौ
वृद्धि श्राद्धं तु तात्कालिकं। पूर्वाह्णे आम श्राद्धं हेमश्राद्धं दैवं च। म
ध्याह्ने एकोद्दिष्टं। रुद्राणा मामश्राद्धं च। अपराह्णे पार्वणं। पिंड
पितृयज्ञ करणौ दिने सायाह्ने पार्वणं॥ ॥अथ खंड तिथिषु॥
॥ ॥अमावास्या दृष्ट संज्ञा सिनीवाली नष्ट चंद्रा कुहू संज्ञा
। अमावास्या व्रत विद्धा न चैत्य वर्ज्या ह्या व्रत विद्धा वेद पर
२पर। ह्न व्यापिनीयां ह्यामध्याह्नात्पर स्यादमावास्या न चैति सा व्रत
विद्धे त्यु च्यते। अत्यंत नि सि च व तिथि के चतुर्दश्यां अमावास्या

साह्यनावे नूतविद्वांपिसिनीवालीयासायाह्नव्यापिनी सासैव
ग्राह्या॥ ततोर्वाचीन ह्येपि नूतविद्वांसिनीवाल्यपराह्नव्या
पिनी ग्राह्या॥ यद्वा साग्निकैः सिनीवाली निरग्निकैः स्त्रीशूद्रैश्च कु
हूर्ग्राह्या॥ अत्यंततिथिवृद्धौ नूतविद्धांसिनीवालीत्यक्त्वाम
ध्याह्नव्यापिनी कुहूर्ग्राह्या॥ ततोर्वाचीन वृद्धौ नूतविद्धांसि २५॥
25 नीवालीत्यक्त्वा मध्याह्नव्यापिनी कुहूर्ग्राह्या॥ द्वयोरपि म
ध्याह्नव्यापित्वे तिथिसाम्ये इष्ट्यान्यतरा तिथिर्ग्राह्या॥ इष्ट्वा
नस्नूतकादिप्राड्विप्रसंनवासंनावोपयालोच्य कार्यादि

र्गपूर्गमासयो॥ श्राद्धतिथिषु नवद्वि ह्रासस्वीकारो नान्यत्र। अपना
हिताग्नेर्मृत एकाल न्याप्यतिथौ श्राद्धं न कार्यं। अपना हिताग्ने स्त्रि
पञ्चाद वाग्यत्नेत कर्मत्वात्। हृद्दिनादारभ्य कार्यं। निप त्वाद्दूर्वेष
त्रश्राद्धं तत्र मरणदिवस एव कार्यं। तच्चापराह्नव्यापिन्येव तिथिर्ग्रा
ह्या। अपराह्नःपि त्रेधागां स्वयं नुवा हत्रेतनास्तमयविमुहूर्त
व्यापिन्येव तिथिर्ग्राह्या। तिथिवृद्धौ परैव ग्राह्या। तिथिसाम्ये तु प
रा पूर्वा वा ग्राह्या। तिथिक्षये चास्तमयत्रिमुहूर्तव्यापिन्येव ग्राह्या।
केचित्सर्वदा पूर्वविद्धा ग्राह्येत्याहुस्तत्तु वहुस्मृतिन्यायविरोधेनो

ति। युगादिमन्वादिमन्वतितिथिविशेषविहितस्नानादेषुशुक्लप
क्षेउदयव्यापिनीग्राह्या। कृष्णपक्षेऽस्तमयव्यापिनीग्राह्या। शुक्ल
पक्षस्यपूर्वाह्णेकरणंप्रशस्तं। कृष्णपक्षस्यापराह्णे। नक्तव्रतवि
तस्नानादेष्वपिशुक्लपक्षेउदयनक्तं कृष्णपक्षेऽस्तमयव्यापिग्राह्यं।
॥ ॥संक्रांतिप्रघातः॥ ॥तत्रकर्कटसंक्रांतिर्हिदक्षिणायनं दक्षि
णायनेपूर्वात्रिंशत्घटिकास्नानदानश्राद्धादिषुपुण्यास्तथापि २६॥
विष्णुपदेपूर्वाःषोडशघटिकाःपुण्याः। वृषवृश्चिकसिंहकुंभसं
क्रांतयोविष्णुपद्यः।तुलामेषौविषुवत्...तच्चपर्वतत्परतश्चदशाव

रिकाः पुण्याः षडशीतिमुखे पाश्चात्याः षोडश घटिकाः पुण्याः ॥ मि
थुनसंन्याधनुर्मीनसंक्रांतयः षडशीतिमुखाः ॥ मकरसंक्रांतिरु
त्तरायणं ॥ उत्तरायणे पाश्चात्यास्त्वारिंशत्तद्घटिकाः पुण्याः ॥ अ
र्द्धरात्राद्दर्वाक्संक्रमणे पूर्वस्सुपूर्वं दिनमेव पुण्यं ॥ अर्द्धरात्रादूर्द्ध्वं
संक्रमणे पूर्वस्सुपरदिनमेव पुण्यं ॥ अर्द्धरात्रसंक्रमणे पूर्वस्सुदि
नद्वयमपि पुण्यं ॥ संक्रांतिषु पूर्वतो वा परतो वा यथा यथा संक्रमेत्
सन्निहिता नाड्यस्तथा तथा पुण्यतमाः ॥ यज्ञोपवीत(?) हरणायन विवाहादिषु
रात्रावपि स्नानादि... दानं ... ग्रहणादिषु... ग: कुतपादि यो जो

श्रा० क०

आहुश्च विष्णुदिकरणांतथा॥ ॥अथश्राद्धदेशाः॥ ॥दक्षिणाप्र
वणेदेशे तीर्थादौवाग्रहेपिवा। नतसंस्कारादिसंयुक्तेश्राद्धंकु
र्यात्प्रयत्नतः। स्वच्छमोचनदीतीरेदेशेवक्षाद्यदूषिते। स्थलीषु
गिरिपृष्ठेषुसरस्यायतनेषुच। गोष्ठेषुचविविक्तेषुतुष्यंतिपितरः
सदा। तीर्थेऋषिसेवितंसलिलाश्रमादि। नसंस्काराः केशानुबोगा
रामेध्यास्थिप्रभृतिकुत्सितद्रव्यापसारणपुरस्सरमुक्षेखनपरिस ॥२७॥
मूहनादिगोमयलेपनादयः। स्वतोदक्षिणप्रवणतावेपितत्प्रयत्नेन
चसिद्धयेयत्नेनापिदक्षिणाप्रवणत्वंकुर्यात्। स्वच्छमौस्वच्छमीयग्रहगो

ष्ठादौऽकृत्रिमप्रदेशाः स्थली॥ ॥अथ निषिद्धदेशाः॥ ।रूक्षं क्रिमि
हतं क्लिन्नं संकीर्णं निष्टगंधिकं।पिपीलिकादिजुष्टं चलुष्टं वालादिनीति
कं।खरखरोष्ट्रादिजुष्टं च परकीयं च कृत्रिमं देशं त्वनिष्टशब्दं च वर्ज
येत्।रूक्षं कर्मेति।रूक्षमस्निग्धं।क्लिन्नं पंकिलं।संकीर्णं पदार्थांतरैराकी
र्णं।अनिष्टगंधिकं।पूतिगंधादियुक्तं।जुष्टमधिष्ठितं।परकीयं पर
परिगृहीतं गृहगोष्ठादि न तु गिरिसरिदरण्यतीर्थादि तस्यास्वामि
कत्वात्।कृत्रिममिष्टकादिचितं।निष्कचितेपितं सर्पयेदितिस्म
रणात्।अनिष्टशब्दं श्रूयमाणं विलापादिशब्दं॥ ॥अथ कामाख्या

ङ्देशाः॥ ॥काशीपुष्करकुरुक्षेत्रप्रयागनरतुतुंगहिमालयनै
मिषारण्यश्रीपर्वतसमुद्रसरस्वतीगंगायमुनानर्मदागोदावरी
गयादिप्रभृतिषु अक्षयपितृतृप्त्यादिकामाःश्राद्धंकुर्युः।ब्रह्मह
त्यात्ततब्रह्मघ्नगोघ्नातीमघापस्तथा।सोपीशुध्यैगनाजामीयेनबा
लशुरुद्रुहः।सर्वेतेनिष्कृतिंयांतिगयायांपिंडपातनात्।विप्ण
कैसाक्षुत्निर्वाघ्निगयायांश्राद्धैंसत्तनरः।यन्नामापातयेत्पिंडंतंन ॥२८॥
येद्ब्रह्मशाश्वतं।ब्रह्मज्ञानंगयाश्राद्धंगोग्रहेमरणंतथा।वासः
वासःपुंसांकुरुक्षेत्रेमुक्तिरेषाचतुर्विधा।गयायांमातुःश्रा

ंपत्यकृ कार्यं पितापुत्रस्या ज्यायसानुजस्यां नत्रापि ज्यायातयाचौऽ
दुहितृसुतगुरुश्वशुरबंधुसगोत्रमित्रसवर्णानामपि [illegible] याया
श्राद्धकार्यं ।। पिंडदानवदाम्नायमपि तिलरहितं पिंडं जनार्दनदे
वसंनिधौ निदेपद्व्या स्वापवं निर्वपेत् ।। अथ श्राद्धार्हब्राह्म
णलक्षणं ।। श्री ।। सर्वलक्षणसंयुक्तै विद्याशीलगुणान्वि
तैः । पुरुषत्रयविख्यातैः सर्वं श्राद्धं प्रकल्पयेत् ।। जातकर्मादिभि
र्यस्तु संस्कारैः संस्कृतः शुचिः ।। वेदाध्ययनसंपन्नः षट्सु कर्म
स्ववस्थितः । शौचाचाररतिः संध्यो[illegible]सारोगगुरुप्रियः । सत्य

शा०क०

व्रती सत्यपरः सर्वे ब्राह्मणाः उच्यते। तपश्रुतं च योनिश्चापि तद्ब्राह्म
णस्य कारणं। सत्यं दानं दमोऽद्रोह क्षमा तदशांस्यं दमाक्ष्वृणा। तपश्च
दृश्यते यत्र स ब्राह्मणः इति स्मृतः। गृहस्थो ब्रह्मचारी च यजु
र्वेदविद्द्वजा। वेदविद्याव्रतस्नाता ब्राह्मणाः पंक्तिपावनाः ४। त्रि
णाचिकेतः पंचाग्निस्त्रिसुपर्णः षडंगवित्। ब्रह्मदेयानुसंता ॥२९॥
नोऽथ छंदोगो ज्येष्ठसामगः। त्रिमधुश्चेति विज्ञेया ब्राह्मणाः पंक्ति
पावनाः॥ अथ अपरा ॥ शिविश्चाथ आतुर श्च स्त्रिदंडिना
द्वदापयेत्। तस्मात् विकेता ह्रीनां मधोरकोपिपं काखुपवेशित

29

ज्या सहस्रात्वं क्ति मुनाति इति श्रुतिः। यथो क्तगुणा ब्राह्मणा
नाविकिं चिह्नीनगुणाश्च वैश्वदेवि कार्यमुपवेश्य भोजनी
याः। पित्र्ये तु यथोक्तगुणा एव भोजनीयाः। जयायो तु निर्गुणा
अपि तत्रत्या एव द्विजा भोज्या ४। यथोक्तपात्राभावे मातामहमा
तुलस्वस्त्रीयश्वशुरदौहित्रजामातृर्त्विग्याज्य शिष्याश्च पितुरा
वंतश्च श्राद्धे भोजनीयाः॥ ॥अथ श्राद्धार्ह द्विजलक्षणं॥
॥ ॥न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं धनैः कार्योस्य संग्रहः। नारिं न मित्रं
यं विद्यात्तं श्राद्धे भोजयेद्द्विजं। न विप्रगुणांश ॥नयस्य विद्यानत

पोन विद्यां न विशां पति। स शूद्र इति मंतव्य इत्याह भगवान्वि
ष्णुः। मनुः। ये स्तेनापतितक्लीबा ये च नास्तिकवृत्तयः। तान्ह
व्यकव्ययोर्विप्राननर्हान्मनुरब्रवीत्। जटिलं चानधीयानं दुर्बलं
कितवं तथा। याजयंति च ये पूगांस्तांश्च श्राद्धे न भोजयेत्। चिकित्स
कान्देवलकान्मांसविक्रयिणस्तथा। विपणेन च जीवंतो वर्ज्याः स्युर्ह ॥३०॥
व्यकव्ययोः। प्रेष्यो ग्रामस्य राज्ञश्च कुनखी श्यावदंतकः। प्रतिरो
द्धा गुरोश्चैव त्यक्ताग्निर्वार्धुषिकस्तथा। यक्ष्मी च पशुपालश्च परिवे

त्वानिरान्तति॥ ब्रह्मद्विटूपारि विन्नश्च गणा न्यंतर एव चाकु
शीलवो चक सीन व्व लीयति रेवन्वा पोनर्त्त वज्ञ काणाह्वय स्य
वौमयतिगर्हे। न्तकाध्याप कोयश्च न्तकाध्यापिकस्तथा।
रुद्र शिष्यो गुरुश्चैववा रुदुष्टः कुउजोलकौ। आकारस्यैपरि
त्यक्ता मातापि जोगुरोस्तथा। ब्राह्मणैयोनिश्च संबद्धैः संयोगं
पतितैर्गतः। आगारदाहीगरदः कुञ्जशीसोम विक्रयी। स
मुद्रयायी बंदी व तैलिकः कूटकारकः॥ पित्रा विवदमानश्च वे
करोम घपस्त्राघा।पपरोगा [illegible] संबिनोरस विक्रयी। ध

नुर्शगणांकर्त्ता चयश्चागोदि शिष्पतिः। मित्रघ्न ग्घ तव शिष्यपु
त्रा वा र्यस्तथैव च। भ्रामरी गंडमाली च विज्ञायो पिस्तु नस्तथा
उन्मत्तो घूक च ज्याः स्युर्वेद नि दूकपरव चा हा स्तिगोच्योष्ठ हन्
कोन दो त्रे यश्चु जीवति। पहिरणां पोषको। यश्च युद्धा चार्यस्तथै
31 व च। सो तसां नेद कस्यैव तेषां चा वरणो रत ४। ग ह संवेश
को दूतो व ज्ञारो परव च। चक्रोडी श्येन जीवी च कन्याद्दूष ॥२१॥
क एवं च। हीस्रो वषलपुत्रश्च गणानां चैव याजकः। च्च्याचार
हीनः स्त्रीवश्च नित्यं याजनकस्तथा। त्तषिजीवी श्चीपदी चसाड्

निर्हकस्ववाक्ष्यार ब्लि कोमाहि पिकः स्वय प्रवीपतिस्त्राया। प्रेत
निर्यातकश्चैव वर्जनीयाः प्रयन्तः। म्लेष कीश्च प्रति नात्यश्च ब्लिन्नं
गश्चा ब्लिकोयुलिंग लरोगीव गडु मानुस्यरि तागश्च सज्वरः। रवं
जत्नपर मंदाश्चयेवान्यहीर्ब्बरोगिणः। चेतु राअमवाहोत्यः। आढ्ये
नैवप्रदापयेत्ता स्तोनोआ ह्नाला सुवर्सया तिरिकाउ व्यापहर्त्ती। आ
ह्नाला सुवर्सहर्तु स्वरूपति तपदे नेवाज्जिधनात्। क्लीबः पंउकः।
कलिंगकला जपंडषंट क्लीब नपुंसक। कीलका। नेहावोष। त
त्रयः पुरुषविज्ञानि आ बा धा स्त्रीतुल्या बाबूत्वे षः स्त्री धर्मेणा

व्यवहारत्यसोपडकः।यस्तुस्त्रियमन्येनपुंसासंयोज्योपजीव
वति सकीलकः।दूर्वालरवल्वाटकः कपिलकेशो वा॥ग्रामयाजकाः।
हीनयाजकाः।चिकित्सकावृत्त्यर्थं नैवज्यकारिणः।वृत्त्यर्थं देव
ताअर्चनपरोवर्षत्रयात्परं देवलकः।ऋतुनस्त्रिश्यावदंनकोस्व
32 न्नावान्यतनखत्तत्त्वहेतो।अनयोःपुरासतकर्मशेषसबंधा ॥२२॥
देवप्रतिषेधः।वध्याजीवो वाकुषिकः।सतिसोदर्ये योग्येनज्ये
ष्ठकनीयान्यः प्रथमं दारान्निसंयोगं कुरुते सपरिवेत्ता।ज्येष्ठ
स्तुतिपरिवित्तिः।विस्मृतवोढो निराकृतिः।गतोमदादिवासि

नांसमरहस्तान्मध्यागोगताभ्यंतर ४। च्यवकीसीत्यक्त ब्रह्मन
यदिः। वं ध्यामृतप्रजाः। कौमारस्ज स्वलावाव षलीतस्याः पति
र्वषलीपतिः। पौनर्भवः पुनर्भूपुत्रः। एकत्र हुकाला ४। स
स्यचगर्हे उपा। पन्निः। शूद्रस्य शिष्यः। गुरुश्चशूद्रस्येति शे
षः। त्रिवतिर्नत्रिरि ब्राह्मणाज्जातः कुंडः। मृतेजो लकः। शूद्रादि
जातस्य तु सर्वस्यापि श्राद्धे प्राप्य नोवात्। कुंडाशी कुंडगोलक
योर्गृहे नो ऋा। समुद्रयायी वहिर्गमारु ह्येति विशेषः। कैक
रोध्याद्वर्द्धह ष्टिः। उन्मादस्त्वज्ञाषो राजयक्ष्मा श्वासोमधुमेहो। त्त

गंदरो जलोदरं । मश्मरी तिपापरोगाः । म्रतनायोनि धुरः ।
ज्येष्ठायामूत्तहायांयाकनीयसीपरिणीयतेसायेदिधिषू
स्तास्याःपरिरग्रेदिधिषूपतिः । पुत्रएवआचार्योसपुत्रावा
यः । याम्रारीरत्नामरपाठस्या न्नमरवह्रत्यर्धमर्पाडिको
33 ग्रामरी । होवेयोपकोम ल्यार्थमितिशेषः । वृषलोऽधर्मस्त
स्तुत्रोवृषलपुत्रः । जलानांयाजकोनेकयजमानो काहीनद्वा ॥३३॥
दृशाहार्हदियज्ञेनायाजकः । क्लीबस्त्वग्रमेघ्रनुस्याहीमात्ति
कोव्यान्निवारिणपाःस्वमर्तुःपुत्रः । गडुमान्वरोगवशाहुरसिप

ष्ठवोन्नतास्थिसस्थानः। खंजोऽथ गेन्नेपादः। तत्परो यो न वै यस्य स
क्तः। काकैं वातीहीनकुर्वं इति स्मृतेऽस्य ए तेषां कास्मिंन्नपिप क्तावुप
वेशितेसर्वापिपङ्क्तिदुष्टा न वतीत्यर्थः। अत एते पंक्तिदूषकाय
त्नेन वर्ज्याः॥ ॥अथश्राद्धार्हद्रव्याणि॥ ॥तत्र प्रशस्तास्तिलमाषामु
द्गाद्यस्तत्र प्रशस्ता निष्पावाः व्रीहियवनीवारप्रियंगुगोधूमश्यामाक
गौरसर्षपाद्येति धान्येषु प्रशस्तानि। गुडखंडमत्स्यंडिकाखकु
पत्रैलालवंगहिंगुकुंकुमकर्पूरमरीचसैंधवतथेतरजीरकाणि
संस्कारद्रव्येषु। शुद्धानि गव्यानि दधिदुग्धघृततक्रनवनीतानि। माहि

षंत्वाज्यं ।६। हुरसपानकानि ।७। विसवस्त्रंहृतमवमर्मनाउ
नसंभृतमंभाक्षितिउवपदेषु । पनसप्रियालपालेवपद्मफ
लतद्दलैलामलकविंचालकुवबदरसहकारकदलीफल
राजादननारंगश्रृंगाटविर्भटारवोटजाह्नैवांकृचजपुस
रातशजांबवैगुद्दानिफलेषु । विल्वीकेबुकवास्तुकस्तंबुस
रणसुनिषसविषाबेजांबुरसौरिकानीरकाकोलीभवे ॥३४॥
भांउपिंजालुतुंबैरकाउकथोतमूलवहरिद्राकुजाराज
कोशीतकाःशाकेषु । कुंकुमकर्पूरागुरुहरिचंदनपुष्पकाष्ठ

न्यनुलेपनेषु। पद्मोत्पलमल्लिकायूथिकाशतपत्रचंपका
निर्गंधैरूपसंपन्नान्यपिस्त्रुतानि उपनावेमात्यश्चेतिगुग्गुलु।
जात्यश्चात्रब्राह्मणोन्योनपिंडेषु। निषेधस्तु। गजग्गुलवंन
सावैरेर्यरागरुत्वक्पत्रपद्मकोशीरलवंगप्रायंमव
तिरिक्तसुगंधिद्रव्योत्न्मानोहस्तवातानवधूताखुधू
पाः। घृततिल्लतैलौषधीस्नेहसम्रद्धादीपाः। अपरिहित
महतमकारुधौतंसवर्णधौतंदुकूलंकौशेयंसितस्त्रस्म
श्चहतंकर्पासजमप्याच्छादने। उपनावेयज्ञोपवीतंवा।रवऊस्र

35

गसं नवानि महान्ति सुवर्णताम्रमयानि दिशो हुबराश्मसं नवा
नि पर्णपुटाश्च अर्घपात्राणि। सौवर्णानि राजतानि वा द्वापंचाश
त्पलाधिकपरिमाणं कांस्यनिर्मितानि। अभावे पलाशपत्रप
द्मपत्रकदलीपत्रमयानि वा भोजनभाजनानि। नेपालकंबलाः
कंबलाः पलाशाश्वत्थवर्जयज्ञियवृक्षपीठानि वा आसनानि। न
हैमौ ज्यैष्ठले हैष्ठनौ षैः पैयैः स खांडवैः। ग्राम्यान्निरोष ॥३५॥
धीन्निस्त्र मासं संतर्पयेत्पितॄन्। द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्री
न्मासान्हारिणेन तु। औरभ्रेणाथ चतुरः शाकुनेनाथ पंच
वै। षण्मासांश्छागमांसेन पार्षतेनेह सप्त वै। अष्टावेणस्य मां

सेनरौरवेणनवैवतु।दशमासास्तुतृप्यंतिवराहमहि
षामिषैः।शशकूर्मजमांसेनमासानेकादशैवतु।संवत्सरं
तुगव्येनपयसापायसेनवा।वाध्रीणसस्यमांसेनतृप्तिर्द्वा
दशवार्षिकी।कालशाकंमहाशल्कंखड्गलोहामिषंमधु
।आनन्त्यायैवकल्प्यंतेमुन्यन्नानिचसर्वशः।यत्तुकाठि
न्यातिसायाहंतैप्रयत्नेन।खंडयित्वानदापतेतद्दद्योाप
थामोदकादि।अनायासेनचवर्त्मीयत्नोज्यंयथान्नका
दिरसनापरिस्यहमामात्ररसनीयंलेह्यं।यथाघृतेहा
दियस्यतुवदनव्यापारमात्रेतारसमात्रपानतत्त्वोष्यं।

36

यथाऽऽह तु काण्डानि। सुखमारुतमाजघ्राश्वं पेयं। यथाह्वीरा
द्रि। सास्न मांसधान्यफलमूलादिनिर्यासः स्वाद्वः। मुद्ग
व्रीहि यव तिल माष प्रियंगु गोधूमाः सप्त ग्राम्यौषधयः।
उरभ्रो मेषस्तस्येदमौरभ्रं। शकुनिः पक्षिविशेषः तस्ये
दं शाकुनं। एष तत्तिरिमृगस्तस्येदं पार्षदं। एणी हरिणी
तस्या इदं ऐणेयं। रुरुर्मृगविशेषस्तस्येदं रौरवं। वाध्री ॥३६॥
णसं तत्रोनिगमः। यथा त्रिपिबं इन्द्रियक्षीणं
यस्य पिबतो गेवरं तथा रक्तं र्वसं तु राजेन्द्र छागं वा ध्रीणसं

विदुः। मुखेन सलिलं पिबन्नूलं वतया करणान्यां योजनलं
स्परातिसंविपिबइत्युच्यते। इंद्रियद्वीणामैथुनाद्दमः
महारलकं एषु नागेसमूलं शुक्तिसतृ शवह्रस्त्विशकला
न्वितं वामस्पविरोषं। स्वङ्गो गंडकः। हो लो लोहितच्छागः।
मुन्यन्नं नीवाराघारत्वयधुत्रवं धान्यं॥ ॥अथषआडप्र
तिषिद्धानि॥ ॥यथोक्तवादिनाप्राप्तं पतिताद्युपार्जितं।
द्यन्याय कन्याशुल्कोक्तं उव्यं नात्र विगर्हितं। पित्र्यापर्यमेपु ३२
यच्छेति उत्क्रायद्राप्युपार्जितं। वेदविक्रयजं नेष्टं यच्चालौ

बाद्दुपार्जितं। अन्यायोपार्जितैरर्थैर्यच्छ्राद्धं क्रियते नरैः। त
प्यंति तेन चांडालपुल्कसाद्याश्च योनयः। यावनालविदल
कलापकुलत्थकोद्रवतुवरीमसूरातसीचणकवणा
कवनमुद्गराजमाषसितेतरनिष्पावगवेधुकास्तथेत
रमुद्गमाषावंशीतुच्छसर्षपपद्धान्यपादान्निषेध्यया
निधान्येषुप्रतिषिद्धानि। पिप्पलीलवङ्गजीरकराजस ॥३७॥
र्षपनागरबिडलवणहिंगुमलवणानियवक्षारादयश्चा
राक्षो…ति संस्काररेवु। कांजिकं तु छोदवैल्लानिपर्युषि

तमधर्मवर्त्माहृतंस्तुविनाजनसंभ्रतमतिकलुषम्
प्रततिस्तभेकगवीपानापूर्यघ्नंपल्वलसंस्थितंवर्षेसि
लिलंमैथुनेछावत्यांप्रवौमत्प्रन्तिव्यनेतिक्रांतदश
रात्रायाःयानद्वस्सशोकंम्रतबस्यायाःस्वयंप्रहारणायाः
यमलजनन्याविदुद्दितएयाम्बुगोगौव्यतिरिक्तानांवर्णीरा
णिस्सतिकातस्पृष्टानिरतिष्ठबाधुाकपिच्छजेबीरबीज
पूरकाषेणिफलेषुचामधुवर्षिशियुसतपुषापटोलपलां
डुकक्ष्मांडुनिर्गुंडीतंडुलीयकासितमूलकवंचाकचित्र

कञ्जाकरतिकार्जनगंजनराजसर्षपकुसुम्भकुम्भी
कलंबिकालाबुलशुनवंशांकुरकोविदारनारिषनालिकाः
शाकेष्वत्तिषवाष्पादुर्गंधकटुविरसनीरसानिसर्वेबुाक
र्करकुरंरकारकूषविल्वजंपापामार्गजंतुष्वघरमशा
नपादपप्रनवाल्पिदुर्गंधानिच्युग्रंधानिकमलवर्जरक्ता ॥३८॥
नित्तष्ठानिवसर्वाणितत्तष्कतुलसीप्रमुखानिपिंडेषुप्रति
षिद्धानि॥ ॥अथपरिभाषा॥ ॥कुर्वीतदैवसंयुक्तंश्रा
द्धंश्रद्धासमन्वितः।हस्तोच्छिष्टानिपतयनमवाहनविस्म

र्जनादक्षिणां सौमनस्यं च विनान्यद्दैवपूर्वकां ३ ष्टिश्राद्धे
क्रतुदक्षः संकीर्त्यौ वैश्वदेविकौ। नांदीमुखे सत्यवसू का
म्यं च धुरिलोचनौ। पुरूरवोआर्द्रवाश्च पार्वणा समुदाहृतौ। नै
४ल मित्तिके कामावेवं सर्वत्र कीर्तयेत्। वसुरुद्रःस्यादित्यः
पित्रादि चिंतयेत्क्रमात्। मातामहादि मात्रादित्रये च स्मृति
महर्ति। पिंडदानेतु वरुणाप्रजापत्यं नयस्तथा। अस्त्र कुसो
त्तरपित्रां च पिंड ब्राह्मणे दक्षिणा। आकृष्णाना स्वागतं
तं च विनाच परिवेषणं। विर्जनं सौमनस्यं माशिषां आर्घ

नंतया॥ विप्रप्र दक्षिणांचैव स्वस्तिवाचनकं विधौ॥ पित्र्यंम
न्यत्सर्वं प्राचीनावीतिनासदा॥ दर्भपवित्रेरूत्सुनीदैवेक
र्मणियोजयेत॥ विन्तुज्यद्विगुलीन्तत्पचीलिजीलितुपेत
रु॥ उपमलं सत्तन्नूनं वर्हिः॥ पिंडेषु सास्यतो॥ पवित्रेस्तछ
त्तिच्छिन्नमग्रंतंयत्कशेहयो॥ कुशद्वयेनप्रादेशमात्रंतस्मा॥ इति॥
त्पवित्रकं॥ पवित्रस्थो विष्णुर्व्यो सवितुर्वः प्रसवेउत्पुनाम्य
च्छिद्रेपवित्रेण॥ सूर्यस्यरश्मिभिरितिपवित्रच्छेदनमंत्रः॥ अ
न्वाच्य दक्षिणं जानुप्राग्विदध्यात्स दक्षिणाः॥ यज्ञोप

39

वीतीस्वाहेतिदैवं कुर्याद्धवैस्तथा।प्राग्वीनावीतिनापित्र्यंस
व्याजानुनिपातिनादक्षिणास्यनकर्णीयमपदक्षिणातस्ति
लैः।दैव्यचर्वीदक्षिणादिस्यात्यादजाव्यंसमूर्द्धनिःशिरो
सव्यानुपादेषुवामांगादिषुपेतके।कुतपेश्राद्धमारभ्य
रोहिणोतुसमापयेत्।स्वस्वपंक्तौपंक्तिमुखंप्रछेत्सर्वा
नथापिवा।मध्याह्नःखङ्गपात्रंचतथानेपालकंबलः।रूप्यं
दर्भास्तिलागावःदौहित्रश्चाष्टमः।जिनेमधुपरंखाकुरणां
वेतिपितृणांतुपिहितवः।पितृन्योमिखिलंदद्यात्स्वधा

कारेण सर्वदा श्राद्धमाचरेत् । नैवैव वर्जयित्वा स्वमेव
वाङ्माद्यारं नैव सानेन पाद शौचा चेन तयोः ॥ विकिरे
पिंडदाने च कुर्यात् दाचमनं स्मृती । तेषु प्रथममेव द्विष
रो ग्राणि तुस्स त स्मृत । आवीतं प्रा कुशां स्थापना
वन्यां स्तु धारयेत् तु ज्यंते शिवपूजां तेपिंडं ते विकि ॥५०॥
रे तथा । अनु लेपन लोप सर्गेषु ह्रू पवि त्र कुशां स्व जेताप
द्मा द्यास्ता तेष षष्ठी च तु थ वि व कल्पिता । आवाहने द्वि

तीयानशेषाः संभुङ्क्षयः स्मृताः। अन्वष्टकासु वृद्धौ च प्रति
संवत्सरे तथा महालये गयायां च सपिंडीकरणात् तु राः।
मातुः श्राद्धं पृथक् कुर्याद् अन्यत्र पतिना सह। नमातामह
वर्गस्य पितृवर्गस्य वा पुनः। श्राद्धं कुर्यात् किं वलस्य च येषां
हस्पां कदाचन। उपाध्याय गुरु श्वश्रू पितृव्याचार्य
मातुलाः। श्वसुर भ्रातृ तत्पुत्र पुत्र र्त्विक् प्रियपोषकाः।
भगिनी स्वामि दुहितृ जामातृ भगिनी सुताः। पितरः

श्रा० क०

पितृपत्नीनां पितुर्मातुश्च या स्वसा । सखिश्च व्यदशि
ष्याश्च तीर्थे वै व महालये एकोद्दिष्टविधानेन परजनी
याः प्रयत्नतः । अपुत्रा ये मृताः केचित्स्त्रियो वा पुरुषस्तथा । रम
तेषामपि च देयं स्यादेकोद्दिष्टं न पार्वणं । त्रिदण्डको ब्रह्म ।।८१।।
चारी वा नोऽजनार्थमुपस्थितः । उपविष्टेषु तु प्राक्का
मं तमपि नोऽपेत । त्रिदण्डको यतिः । उपविष्टेषु निमंत्रि
तद्विजेषु श्राद्धं भमाविति शेषः । ज्यातिष्यारहिते श्राद्धे तु

41

जते ये द्विजोत्तमाः। त्रयाते नाश्नयात्केन का कृयोनिं व्रजंतितो। आ
तिथ्यरहिते अतिथिलक्षणालक्षितविप्रागमने सतितत्पूजारहि
ते। आत्रहातिथ्यारहितइत्युक्ते न तत्रातिथिरहितइति। आतिथ्यं वा
तिथिपूजा ततश्च सत्यातिथ्ये तत्पूजा करणे प्रत्यवायः। पित
शुश्रूषाकरणावत्। आतिथ्ये पुरुषप्रयत्नसंपाद्यत्वाग्नोत्तरस्य
विधिप्रतिषेधयोरगोचरत्वात्। संपादितस्य वर्त्तमानत्वौ
लक्षणाभावेनानतिथित्वात्। अतः कामयोनिं व्रजंतीति द्वि
षन्नयाद्येके विदुरतिथिकल्पित्वान्नोजयतितदन्याय्यं। अतिथि

निय

आ०क०

लन्तलां तु। आशातकुलनामानं तत्कालसमुपस्थितं बुभुक्षु

मागतं श्राद्धयाचमानमकिंचनं ब्राह्मणं प्राघुरतिथिं सपत्न्य

शक्तितबुद्धेः। तत्कालसमुपस्थितं तस्मिन्काले यामांतराहा

गतं। आगतं स्वयमेव दातुं गृहं प्राप्तं न कः विदानीतमित्यर्थः।

42 दुर्गंधिफेलं हारं पंकिलं पल्वलोदकं। ननतेयनगोस्य प्रि ॥४८॥

रत्नं यज्ञेवगर्ह्यतोयतसर्वा यवोस्त्वर्थं यवा नाद्यनिपानतं।

तद्धव्यं सलिलं तातसदैवपित्र्यकर्मणि। नाप्राहितस्पर्शोलिं

१व विष्णुहेन्मानुषी गिरां। नवो हि हन्त तुं जानं नसेवांजलिपातयेत।

त्यतेजौ धंप्रमादं च न श्राद्धे त्वरितो न वेत्। यद्दिक्वर्ग्यं यम लोप:
स्या। उप होमार्चनादिषु। याहरे द्वै स्त्रवं मंत्रेस्मरे द्वा स्तुमवाप्य।
यस्यास्मत्यावनामो क्ष्यातपोय [illegible] क्रियादिषु। न्यूनं संपूर्णतो
यातिसद्योवंदे तमच्युतं। आदिमध्यावसानेषु श्राद्धे सोदमुदाहृते
ता। नमः स्मयंगकुर्वीत नात न दैव पित्र्ययोः। पलाशे ल्यो विना
न स्युः सर्वे पत्राणि मोजनो खड्गं गमयेद्धोमे सोणं ताम्रमथं त
था। खदिरोदुंबराववैपात्रालिपितकर्म। तिलमध्ये रमममन्न
यानिस्युरपिपर्णपुरास्तथा। कौशेय होम कार्पासं दुकूलम

हतेन यथा। श्राद्धेष्वेतानियोद्धृत्वा कामा नाप्नोति पुष्कलान्। उप
वीतं कण्ठे तु त्वा कुर्याद्गन्धानुलेपनं। द्विजानायजिमानस्व
त्वालिनास्य कुशेन वा। एकवास्या द्विजो भीया निराशाः पित
रोगताः। तिर्यक् पुण्ड्रं तथा हृष्ट्वा स्कंधेमालां तथैव च। वा निराशाः
पितरो यान्ति त्वष्टुर्वा वरुषलीपतिं। न नियुक्तः शिखा वर्जमा ॥४३॥
ल्यं शिरसि धारयेत्। जोत्रं नाम च सम्बन्धमिदमन्नं ततः स्वधा ॥
पितृकमादुद्दीयीति स्वसर्वांविनिवर्त्तयेत्। हस्तदत्तास्तु ये स्ने
हा लवणा व्यंजनादयः। दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुंजीत कि

ल्विषं। नापवित्रेणानैकेन पाणिना न विनाकुशं नायसेनापिपा
त्रेण श्राद्धे न्नं परिविषयेत्। अपेक्षितं द्विजैर्मोहाद्भुंजानो यो न या
चते। अपेक्षितं न यो दद्यात्त्रावुनौ पितृ ब्रातकौ। यावन्नं प्रतिषेधो
वा कर्त्तव्यं हस्तसंज्ञया। न वदेन्न चाङ्गुं कुर्याद् दत्तप्रो विरमेन्नवा।
याव दुष्मा भवेदन्ने याव त्साजं न मुंचति। अश्नंति पितरस्तावद्या
वन्नोक्ता हविर्गुणाः। अयं हविर्गुणोक्तिनिषेधो न्नो द्यमाणाना
मेव। तेषां हि स्वस्तिवाचनानन्तरं हविःप्रशंसा विधानात्। निर्वृत्तेतु
तथा श्राद्धे वेन्नव्यं शोत्तनं हविरिति। दातापरिवेषणसमये रूपविर्ज

आ० क०

44 न्नार्थं हविः प्रशंसनीयमिति विज्ञानाद्वा तथा हि नन्दन्नोज्यगु
णानुक्त्वा न्नोऽयं द्विजन्मणां न्वशनैः। एष कुपथ्य कृत्वं स वेद्य कुर्या
दैन्यः प्रशंसनामिति। न चात्यंता च्छिकं हद्याहृदानीति नकीर्त्ति
येत्। आनीय दर्शयेद्दत्वे ज्ञात्वे छांपरिविषयेत्। यद्न्नः पुरुषो ॥४४॥
राजन्नदन्नास्तस्य देवताः। नित्यश्राद्धे ततो न्नस्य नियमो नैव विद्य
ते। कुर्यात्सिद्धन्नमेवान्नमन्यदाश्राद्धकर्मणि। स एष सूद्ध ततम
न्यस्मिंन्न नीतमुद्धारितं तथा। पात्रं हृद्वा ब्रजत्याप्सु पितरस्य
शपंति वा। पाशिंन्यु ड्डी ततं पात्रं। पिंड बर्हि कुशाः काशाः दूर्वा

सुंजाश्च वल्कजाः। प्रशास्तानतु शास्तास्याद्दूर्वापुत्रार्थिनश्च
वित्ताएकादश्यां वीज योदश्यांग या नन्तिकयोर्नवाविवा
हेविहिते मांसैत्यजे युद्धादृशेवहि। सपिंडाः पिंडनिर्वा
पमौ जीवं द्वेषडेवहि। युगादिषुमघायां च विषुवत्ययने
तथा॥ नरस्त्रीपुवकुर्वीतपिंडानिर्वपणंनहि। स्वधावा
चनलोपोत्र विकिरस्तनलुपते। अपसव्यदक्षिणास्वस्ति
सौमनस्यंयथास्थितं। महालयेगयाश्राद्धे प्रेत श्राद्धेदश्या

श्रा० कं०

हिके पिंडशब्दप्रयोगस्यादर्शनमन्यत्र कीर्त्तयितुं। गोत्र
स्य त्वपरिज्ञाने काश्यपं गोत्रमिष्यते। यस्मादाह श्रुतिः
सर्वाः प्रजाः कश्यपसंभवाः। पृथिवीषत्पितावाच्यस्त
त्पितान्तरिक्षसत्। अपि चानापिपरिज्ञाने द्विवि
षत्प्रपितामहः। पित्रादीनां नाम यदा न ज्ञायते तदामुक
सगोत्रास्मत्पितः पृथिवीषत् एतत्ते पितामहान्तरिक्ष ॥४५॥

45

सत्वपितामहहि विषवप्रयोगः। कार्यः। आमं त्रितोज
पेहोञ्जीमासीनस्तु निषंगिणः। कयान इति नुक्तेतु
आद्वनोक्तानभिप्यतादोञ्जीतिआब्रह्मन्ब्राह्मणइ
त्यादीनांयजुषामुपलक्षणं। निषंगिण इतिनमः। ते
स्नायतेत्यादीनांच कयान इतिकयानश्चित्रआनुव
दित्यादीनांमन्त्रांदशानःत्वः पिवेदत्योगायआश्राद्धनु

द्विजः। ततस्संध्यामुपासीत जपेद्वानुक्रमादपि। बाल
येद्भुक्तपात्राणि प्रथमं स्वस्तिवाचनात्। सूर्येस्तमि
तमुच्छिष्टं संमार्ज्य निखनेद्भुवि। श्राद्धकर्त्ता श्राद्ध
46 शेषं तु जीतावरयमेव हि। अभुंजानोन्यदन्नं वा तु ॥४६॥
त्तानो नरकं व्रजेत्। प्रभुः प्रथम कल्पस्य योनुकल्पेन
वर्त्तते। न सांपरायिकं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलं॥
॥ ॥इति श्राद्धपरिभाषा॥ ॥शुभमस्तु॥ ॥

॥ पयश्राद्धदिनात्प्राचीनदिनकृत्यं ॥ तत्र श्राद्धदिनात्पूर्वे

द्युर्दिवर्जितदंतकाष्ठः श्राद्धभूमिं पाकभूमिं च विविक्तीं

परिकल्प्य गोमयेनोपलिप्य दृषदुपलोलूखलमुसल

कंडनशिलापेषणयंत्रदर्वीप्रभृतीनि निर्लेपानि शुचीनि

विधाय नूतनभांडानि ताम्रभांडानि समाहृत्य प्रातरुप

योक्ष्यमाणान्पदार्थान्श्रसंभृत्य विहितवस्त्रादिशौचः स

र्वस्मिन्परिजने भुक्तवति निरामिषमेकवारं भुक्त्वा पर्वरात्रे

द्विजान्निमंत्रयेत्॥ असंभवे श्राद्धदिने वा प्रातर्निमंत्रितास्म. तिथ्यप्रा
प्यं यीत प्रदोषांते भुक्त्वा न शाययीत द्विजान्॥ अयुग्मानपसव्येन पित्र
एवं निमंत्रयेत्॥ नवद्भिः पितृकार्यं नः संपाद्यं स्वः प्रसीदत॥ सव्येन
47 वैश्वदेवार्थं युग्मांस्तत्र निमंत्रयेत्॥ पित्रादेस्सप्रत्येकं त्रीनेकैकस्य
कमेव वा॥ दैवे षट् चतुरो द्वौ वा पित्रे एकैकमुभयत्र वा॥ प्रार्थयेदयवापि ॥४७॥
वं ब्राह्मणं ब्रह्मवित्तमं॥ दद्भिगुणं चरतां विप्रः सर्वो वै क्षत्रियस्तथा
।पात्रेवा दायवैश्यो द्वौ शूद्रवर्णातिमात्रं सत्त्वा॥ अथ पस्वयं पुत्रः शिष्यः स
वर्णो वा द्विजाग्र्य स्तानुपेत्य नवद्भिः पितृकार्यं नः संपाद्यं स्वः प्रसीदतेति

प्राणायामपूर्वकं प्रार्थयेत् । द्विजोपि श्राद्धेनो ऽनवसरक्तौस्त्यामनिं
घ्रे नामंत्रितो नापक्रामेत् । अशक्तो वा पक्रमाणे न दोषः । ततो निमंत्र
यिता प्राचीनावीती दक्षिणाभिमुखः सव्यं जान्वाच्यो द ऽनुखस्य द्विज
स्य दक्षिणहस्तेन सव्यं जानू पस्पृश्य ॐ ऽमुकगोत्रस्यामुकश
र्मणोस्मत्पितुः सपत्नीकस्य श्राद्धे क्षणः क्रियतामिति वदेत् । ॐ तथेति
प्रत्युक्तिः प्राप्नोतु भवानित्युक्ते प्राप्नवानीति प्रत्युक्तिः । एवं मत्पितु
रयं पितामहस्यायं प्रपितामहस्येति निर्द्धारणं विधाय मातामह
ब्राह्मणं निमंत्रयेत् । यावत्संख्याश्च पितृब्राह्मणास्तावत्संख्या एव मा
तामहे ।

तामह ब्राह्मणास्तथैव निमंत्रणीयाः। यदा एकोद्दिष्ट विकेकः आ०क०
पिश्चेत् तदा मातामहै एको ब्राह्मणो निमंत्रणीयः। यदानुस
र्षित्वेनैकएवाद्दिष्टस्तदा वैश्वदेविकमन्नंपात्रे निद्दिष्य श्राद्ध
द्वयमेकेनैव कुर्यात्। अथ यज्ञोपवीती दक्षिणं जान्वाच्यो दङ्मुखः
प्राङ्मुखस्य द्विजस्य दक्षिणं जानु स्पृश्य देवे क्षणं क्रियतामि ॥४८॥
त्यादि वैश्वदेव द्विजान् निमंत्रयेत्। तदनंतरमक्रोधनैः शौचप
रैः सततं ब्रह्मचारिभिः। भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा।
सर्वायासविनिर्मुक्तैः कामक्रोधविवर्जितैः। भवितव्यं भवद्भिश्चो ने२
भयोते श्राद्धकारिणा इति नियमान् श्रावयेत्। ततोपारांतरपरित्या

48

गः ऽथ श्रद्धे धन पाषंडाद्य नाबलांमनो वाक्का कर्मभिर्निरहिंसानि
मंत्रितब्राह्मणपरित्यागः ताम्बूल द्युत कर्मणीयं ऽन दंतधावन
परित्याग श्चेतिद्धे ऽमानननियमाः निमंत्रणामभ्युपगम्यानंप
क्रमणं। अन्यत्राभोऽजनाय कृत्रनिमंत्रितस्यान्येषामामा
न्नादेरप्यग्रहणं। आहूतस्यकुतपकालानतिक्रमणमिति
द्विजनियमाः निमंत्रणादुपरि श्राद्धान्नव्यतिरिक्तभोऽजनंपु
नरभोऽजने सत्यवादिता शौचमान्न शंस्यमब्रह्मचरितत्वमृतौ
स्वदारेष्वपि नियुक्तस्यापि मैथुनाकरणं। विशेषतस्तदाया:

परिग्रहण-श्रमस्वाध्यायाद्वैकौर्यकलह द्यूतनाशो द्वहनप्र
तिग्रह प्रमाद्दम द्दमो हल्मो मा हं कार कार्पण्यसेवर्जनमि
त्युनयानियमाः ॥ २ तेनानिमंत्रणात्पन्न तिश्राद्धदिनमुक्तान्न
परिणाममपर्यंतंनिमंत्रयितृ निर्मित्रिताभ्यांनियमाः कार्याः ॥
॥ ॥ अथश्राद्धदिनकृत्यं ॥ ॥ ततः प्रातःस्नात्वास्वयंवर्जित ॥४८॥
दंतधावनउद्धृन्नर्त्तनस्नानीयतिलामलककल्कांस्ताम्र
पात्रसंनतान्कृतश्मश्रुनख न्योनिमंत्रितद्विजेभ्योविश्व
देवपूर्वकंप्रेषयेत्प्रहापयेत् ॥ अथगोमयोपलिप्तेसर्वतः प्रकी

र्सतिल्लेसन्निहितबद्धबस्तोशुविसवर्सोद्रुतस्वल्पिलिदा
लितनिखिलोपकरणादरोसारितबीनसमसरिमन्तेद्घ्नते
शद्दूरडीपतिपतितपाखंडेषदकाणकुष्ठिन्नूदंतछिन्निकुष्ठि
रउत्स्वल्लास्वैरिणीसंकीर्णयोनिकुलुवामनच्छिन्नहीनातिरि
क्तांगपशुविद्गुराहरखरकरकरटकुक्कुटश्वनकुलविडाल
नीलकषायवासासिमहानसस्वैलंस्नातसपत्नीकोपज
मानस्वयंपाकमारनेत्रासंनवेलुक्षिनिःसातेःसव
र्सैर्वाकारयतातत्रविचित्रसंस्कारमतिचमत्कारकारिबहु

प्रकारेव सकारसार श्रीहियवगोधूमविकारप्रायं प्रायोनुकूलम् लमुकुलफलकुसुमकंदलदलशकलकल्पितानन्यव्यंजनम तिरुच्यक विकापानकपायसरसैलरसालमसितत्तिलमुद्गरवड्ड छागमेषामिषविरचितपाकविशेषमुपचितमरिचगुड खंडमत्स्यंडिकाहिंगुसैंधवकर्पूरकुंकुमैलाधूपादिसौचि ॥५०॥
तनदथ्नोद्गलनहविषापेयाघनेकर्नेदानिंगंधवसर्सरस संपन्नमन्ननिष्पादेयेत् । नित्यश्राद्धेयथाशक्तिसंपन्नदेयं । श्रा द्धार्यपक्वमन्नं श्राद्धदेवदेवतानां एवप्रदेयं नतुकार्यांतरे

विनियोज्यं। ततउद्धृत्य वे-ध्यादेवादिकमपिनकार्यं। पूर्वप्रतिषिद्धावी
नस्मादृपः। श्राद्धदेशादपिसमुत्सारणीयाः। प्रमादाद्दपितैरालो
कितानिपाकादीनिश्राद्धानर्हत्वेनत्याज्यानि। आपदिपाकांत
रासंभवेगौरसर्षपतिलैरवकीर्यप्रशस्तमृत्तिकाभ
स्महिरण्यदर्भसंस्पृष्टैर्जलैःशुद्धवत्यादिभिःप्रोक्षणंकुर्यात्।
शुद्धवत्योयथा। एतोन्विंद्रःपावमानाऽस्तरस्समाः। एतानिःप्रोक्षणंकु
र्यात्सूर्यादीनांसंदर्शयेत्। एतोन्विंद्रंस्तवामेत्याद्याःशुद्धवत्यः
। यद्वावादेवहेडनमित्याद्याज्ञातमात्रःसोऽप्रधान

51

इत्याद्याः पावमान्यः। तरत्समंदीत्याद्याः स्वरत्समाः॥ ॥अथव
र्ज्यान्नानि॥ ॥अतिशुष्कोग्रलनवतांविरसंचाप्यसंस्कृतंराजसं
तामसंचैवविशुद्धंचविलंघितं।आसनारूढमन्नाद्यंपादोप
हतमेववा।अमेध्यादागतैःस्पृष्टंप्रत्यवेक्षितंद्विःसि
द्धंपरिदग्धंचतथैववा।ग्रावलोढितंशर्कराजंतुपाषाणरमश्रु ॥५१॥
केशाद्युपद्रुतं।वाससावक्त्रमदुष्टंवदुष्टेरूपदूषितंतया।वाससा
वोपधूतंचयत्नवृत्तादिनखच्युतं।एकेनपाणिनादत्तंपाणिना
परिवेषितं।यदपावृत्यमेतानिवर्ज्यानिश्राद्धकर्मणिस्मृ

धनापयोस्पादचितकृत्वा तादृते। विनाचस्नेहपक्केन कीत
मंत्रं नशस्यते। फले तु वटकाष्ठपा धना तवरपायसांस्ने
हपक्कानिस्सत्क्रू खमुक्तो पर्युषितं ब्रजेत। ज्ञातिशुद्धां विरक्ता
भावस्थानवशा समुत्पन्नासमी वीनरसगं धां तरां उग्रत्वक
णं इष्यति द्वारतयो द्वेगजननां क म्लानवर्णात्युक्ती दृष्ट
द्व विद्याहुद्य न्नं राजसं। उच्छिष्टाशु विपाति विरसमन्नं तामसं।
उपरित्यौजे क्रांतं लीढितं। गोऽननाउत्स्नापनार्थं मदादिम
दासनस्थ मासनारूढं पश्यस्नुनोत्रूषुयो ऽतिलवणोप्रेत्य

दासवल्लीकृतां द्विवारंपक्वं द्विरन्धनं यच्छ्रौतीयमन्नं व्यञ्जनं वा
यत्प्रकारपाकसाध्यं तावतः पाकस्यावृत्तौ द्विःस्विन्नमुच्यते। त
स्मात्प्रकारान्तरेण घृतपयगुडतैलानां पक्वं शाकादि तन्न द्विःस्विन्न
। आदित्ये नाकोपात्तिना परिवेषितं दृष्ट्यादिशून्ये नपात्तिमा
त्रेणाप्यपरिवेषितमित्यर्थः॥ ॥अथ षष्ठमुहूर्त्तकृत्यं॥ ॥तत्राह॥ ५१॥
षष्ठमुहूर्त्ते कर्त्ता नद्यादौ नित्यस्नानं कर्माङ्गस्नानं च निर्वर्त्य श्राद्धार्थं
स्वयमुदकमाहृत्य पत्न्या सह। शुचिशुक्लवासाः संनिहितबद्धरक्षा
गो घृतदीपितदीपस्रुवो विविक्ते गोमयोपलिप्ते श्राद्धदेशे उत्तरतः सम्

52

नास्तरदुपमस्तर्छिन्नांश्च दर्तान्यवत्तस्तिलान्नतमधुगंधपु
ष्पधूपाच्छादनानिरवकुर्णुं गोर्धपात्राणि जलपात्रं च दत्त्वा ङिनोप
रिसंस्थाप्य नेपालकंबलादीन्यप्यासनानि छत्रोपानत्कमंड
लुनि नोऽन्नपात्राणि क्षौमं सत्र्चं वेति संभारानुपकल्प्य तदुत्त
रतस्त्वपाक नोदुनिस्थापयेत्॥ ॥अथापराह्णे मुहूर्तेनत्वे॥
॥तत्रकृतोपसर्वसंभारा हूतान स्ततिलकान्द्विजान्प्रत्युत्था
नेनस [illegible] हत्यप्रयकार्यकस्वागतमिति ब्रूयात्॥
सुस्वागतमिति तैः प्रत्युक्ते रथ्यारोपनयनयपाद्यप्रदायावम

×मपरमपिमंडलं कार्यं यज्ञोपवीत्युत्तरमंडले सयवकुसुमौ प्रागग्रौ द्वौ द्वौ कुशौ स्थानद्वये ऽ[illegible]पां चनी प

नीयं दद्यात् । द्विजा ह्यानप्रन्न तिगोमयमंडलेष रत्ता दालेना श्रा० क०
त्र वं सर्वंम पि यज्ञोपवीतीनैव कार्यं ततः श्राद्धदेशात्पुरतो
गोमयगोमूत्राभ्यां चतुरस्रं द्विहस्तमात्रमुदक्प्लवं मंड
लं विधाय दक्षिणतो दक्षिणप्लवं चतुरस्रं वर्तुलं हस्तमा
त्रं निधाय मंडलमभ्यर्च्य तत्र पीठद्वयं संस्थाप्य ततः प्राची ॥५३॥
नावीती दक्षिणमंडले दक्षिणाग्रान्सतिलकुसुमान्स्त्री
न्स्तीर्न्दत्त्वा न्षट्सुस्थानेषु विन्यस्य मंडलमभ्यर्च्य यावद्भु
ञ्जानं पीठानि विन्यसेत् । अथ यज्ञोपवीत्युत्तरमंडलपीठ
योः प्रदक्षिणं प्राङ्मुखौ वैश्वदेविकद्विजौ द्वौ पृष्ठ पूर्वमुपवि १

श्यपुरूरवाद्र्वः संज्ञकाविश्वेदेवाइदं वः पाद्यमित्युक्त्वापा
दयोः सकुशकुसुमयवमञ्जलिनाञ्जलं प्रक्षिप्यपादप्रक्षाल
नंकुर्यात्तातततः सहस्रशीर्षेतिदक्षिणपादेसव्यपादेदक्षिण
जानुनिसव्यजानुनिदक्षिणपाणौसव्यपाणौदक्षिणांसेस
व्यांसेशिरसिचपुष्पयवैरभ्यर्च्यपुरूरवाद्र्वःसंज्ञकावि
श्वेदेनाएषवोर्घइतिसंन्यतयवकुशकुसुमगंधोदकेन
पात्रेणविप्रहस्तयपात्रेषुप्रदक्षिणमर्घंनिनयेत्पुरूरवा
द्र्वःशब्दिताविष्टानायघपोकेवेयंविश्वेदेवानिधानादे
वतातथापाचारतमायं रसजायतरो गान्नं वद्धुवस्तमेवा

आ०क०

त्रप्रयोज्यं। पित्रादिष्वेकस्मिन्नर्थे बहुविदेकवचनं। पूजार्थं बहुवचनमप्याचारात्प्रयोज्यं। अथप्राचीनावीती दक्षिणामंडले प्रदक्षिणमुदङ्मुखाग्नि मंत्रणाक्रमेण पितृपितामहप्रपितामहद्विजानुपवेश्यः अमुकगोत्रामुकशर्मन्नस्मत्पितः सपत्नीकवसुरूपेदं तेपाद्यमित्युक्त्वा तिलकुशकुसुमसमन्वितं जलमंजलिना पितृ ।।५४।।
द्विजयोर्द्वयोः प्रक्षिप्यपादप्रक्षालनं कुर्यात्। ततः पितामहं रुद्ररूपं प्रपितामहमादित्यरूपं मातामहादींश्च क्रमेण वसुरुद्रादित्यरूपान्प्रकीर्त्य पूर्ववत्प्रयोगमुच्चार्य शेषद्विजानामपि पाद्यप्रदानपूर्वकं पादप्रक्षालनं कुर्यात्। ततः पितृभ्यः स्वधायिभ्य इति सि

54

रसिस्म व्येसेदक्षिणांसेसव्यपार्ष्णौदक्षिणपार्ष्णौसव्यंजानुनिदक्षि
णजानुतिसव्यपादेदक्षिणपादेचतिलकुसुमैःपितृद्विजानन्य
र्च्यनमोवःपितरइतितथैवमातामहद्विजानन्यर्च्यपाद्यवस्त्रयो
गमुद्धार्यसंभृततिलकुशकुसुमैगंधोदकपात्रेणप्रदक्षिण
मर्च्चनिनयेत्ततःप्रक्षालितहस्तचरणस्याचांतःपवित्रपाणि
र्मंडलोत्तरतआचान्तान्यपवित्रपाणीन्द्विजान्श्राद्धदेशमानी
ययज्ञोपवीतीसव्यहस्तेनासनमुपस्पृश्यंदक्षिणेनद्विजस्य
दक्षिणहस्तंनिरंगुष्ठमुपसंगृह्यॐभूर्भुवःस्वःसमाङ्कम
त्रास्यतामितिवापरस्परासंस्पृष्टपादौपरिनिक्षिप्यवदन्तं

यो: प्रागुदङ्मुखौ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु संस्थौ वैश्वदेविकौ द्विजावुपवेशयेत्।
द्विजावपि समाहितौ तस्मिन्निति वदन्तौ समुपविशातः॥ ॥अथ प्रा
चीनावीती निदक्षिणाग्रतिलकुशाद्यासनेषु प्रतीच्यादि प्राक्संस्था
नुदङ्मुखांस्तान्द्विजानुपवेशयेत्। ते च पित्राख्यानव्यतिरेकेण
मौनिनः परस्परमसंस्पृशन्तः त्वक्रवाप ला... युग्मप्रतिष्ठा॥५५॥
क्षणान्नदीपरस्थापनीयाः। निमन्त्रितब्राह्मणोपवेशनानन्तरम पि
ब्रह्मचारिणं यतिमतिथिं वा समागतं तत्पश्चादुपवेशयेत्। आचा
र्यः प्राचीनावीती कृताञ्जलिर्दक्षिणामुखः सर्वान् ज्ञात्वा ब्राह्मणा

55

मौपुरस्थितगदाधरध्यानायायैनमोगदाधरायइतितौनमस्कृत्य
देवताभ्यःपितृभ्यश्चमहायोगिभ्यएवचनमःस्वाहायैस्वधायै
नित्यमेवनमोनमःस्वाहेतित्रिर्जपित्वायज्ञपुरुषंविष्णुंध्यायेत्।
यस्यस्मृत्याचनामोक्त्यातपोयज्ञक्रियादिषुन्यूनंसंपूर्णतांयाति
सद्योवंदेतमच्युतमितिविष्णुंनमस्कृत्यप्राणायामत्रयंकृ[illegible]ॐअद्यब्रह्म
पृथिव्यांजंबूद्वीपेभारतवर्षेप्रजापतिक्षेत्रेऽमुकस्मिन्प्रदेशेइत्यादि
देशमनुकीर्त्यॐअद्यश्रीब्रह्मणोद्वितीयपरार्द्धेश्वेतवाराहकल्पेवै
वस्वतमन्वंतरेकलौयुगेप्रथमचरणेइत्युक्त्वासंवत्सरायनर्तुमा
सपक्षतिथिवारनक्षत्रयोगकरणादितत्कालनामानिसमुच्चार्यं

तानि संकीर्त्य अनश्राद्धकर्मणि पितरः प्रक्षन देवताः। विश्वेदेवा अंग
देवताः ब्राह्मणा आहवनीयार्थे अमुकगोत्राणामस्मत्पितृपितामह
प्रपितामहानां अमुकामुकशर्मणां सपत्नीकानां वसुरुद्रादित्यस्व
रूपाणां तथामुकगोत्राणामस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमा
तामहानाममुकामुकशर्मणां सपत्नीकानां वसुरुद्रादित्यरूप
णां दैसे वं सपिंडं पार्वणश्राद्धमयं पितृतन्त्रिको योयुष्मदनु ॥५६॥
ज्ञाया श्राद्धमहं करिष्ये इति पृष्टे कुरुष्वेत्यनुज्ञातो निहन्मिस
र्वं यदमेध्यम ... निहन्मि सर्वानपि दानवासुरान्राक्षसांश्च रक्षां
सि पिशाचगुह्यकान् ... मयापातु ... इति वामकटिसंलग्न

56

१०

वस्त्रं वबहिर्भागे निवेष्टप्रतिलकुशान्वितानांपरिधमन स्त्रदशानां
गोपनंनीवीबंधनाख्यंकुर्यात्तिलारद्गं त्वसुरान्दनरिदंतुरा
हृसान्त्रापङ्गिं वैश्वो त्रियोरद्गो दतिधि:सर्वरत्नकः। इतितिलकु
शान्ब्धारदेशेनिध्निपाश्चपमिधाद्गाः पित्र गणाः प्राचीरदृंतुमेदि
शमितिप्राच्यांतयाबर्हिषदपांतुयाम्यांयेपितरइतिदाक्षिणास्यां स्थितापं
प्रतीचीमाअपास्तहृदितिप्रतीचीं। उदीचीमपिसोमपाइत्युदी
च्यां। अधोर्द्धमपिकोणेषु हविषांतश्चसर्वतः।रद्गो भक्तापिशा
चेभ्यस्तथैवासुरदोषकः। सर्वतश्चाधिपस्तेषांयमोरक्षांकरोतिवि
हावायुनतपितृणांनेतपितृवनिशाचरानीइत्यधस्ताद्गूर्ध्वंक

श्रा० क०

तेषु सर्वं तस्थुतिलानवकिरेत् । पात्रस्थं जलं दर्भैः खङ्गोऽप्यन्योन्येद्वा देवहेऽन

मितिवैतानिक्षिपेदग्निर्दग्धान्निमद्युष्टदृष्टिनिपातदूषितः पाकः पतो

नवं चिंतितेन पाकं प्रोक्षेत् । अथ यज्ञोपवीती दक्षिणां प्राच्योदग्वासीनो गा३

दैवतमारभेत । अत्र पुरूरवार्द्रवसंज्ञकौ विश्वेषां देवानामिदमासनम

स्त्विति सव्यहस्तविधृते द्विजकरे जलमासिंचाय वसंहितावरूढौ

कुशौ प्रथमं वैश्वदेविकविप्रासनदक्षिणांगे विन्यसेत् । स्वासन ॥५७॥

मस्त्विति प्रतिब्रूयात् । एवमितरत्रापि । ततो जलसेचनपूर्वकं निरंगुष्ठं

द्विजकरं गृहीत्वा दैवे क्षणः क्रियतामित्यादि पूर्ववद्यो निमंत्रयेत् ।

ततो दक्षस्य प्रजापतेर्दुहितरि विश्वायां धर्माद्विश्वे देवाः समुत्पन्ना इ

तिवैश्वदेविकीमूर्तिमनुस्मरन्तोति यवकुशेन पाणिना द्विजस्य द

57

द्क्षिणं जान्वालभ्य पुरूरवार्द्रवःसंज्ञकान्विश्वान्देवानावाहयिष्य इ
ति वैश्वदेविक द्विजौ पृष्ट्वा ताभ्यामावाहयेत्स्वनुज्ञातो विश्वेदेवास आ
गतेति ऋपित्वा जानु विहृत्य प्रदक्षिणं पुरतो यवकुशानुत्सृज्यत
तांजलिर्विश्वे देवाःशृणुतेत्यागच्छंतु महाभागा विश्वेदेवा महाब
लाः ये यत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवंतु ते इत्यपि जपेत्ताद्विजाने
कत्वेपि न प्रतिद्विजमावाहनावृत्तिः सकृदावाहनेनैवानेकब्रा
ह्मणाधिष्ठानदेवताध्यासनसंभवात् । आवाहनादूर्ध्वं तु प्रति
ब्राह्मणं देवताध्यासनादुपाधिभेदेन देवताभेदसति संनिप
त्योपकारकमर्घ्यादिकं प्रतिद्विजमावर्त्तनीयं । विश्वेदेवाःशृणुते

58

त्यादिमंत्रजपस्त्वया वाहनो न्नरकालमपिक्रियमाणेनावर्त्तितोऽस
सत्तत्र पैतौ वत जापमाध्याद्दृ स्मिद्धेः। अर्घ्यपात्रपूरणादयोऽव
स्यमाणाः पदार्थाः पदार्थानुसमयेन द्विजहस्तेनुष्ठेयाः। अथ पूर्वाग
ग्रासादितदर्भौ परिप्रागग्रयोर्दक्षिणमुदकसंस्थयोः सौवर्णादि
पात्रयोः प्रागग्रे द्वे द्वे कुशपवित्रे निधाय शन्नो देवीरिति देवतीर्थे
नापो निषिच्य यवोऽसि धान्यराजोऽसि वारुणो मधुसंयुतः। निर्णो ॥५८॥
दः सर्वपापानां पवित्रमृषिभिः स्मृत इति यवान् द्विर्निक्षिप्य तूष्णीं गंध
पुष्पे निधाय देवार्घपात्रयोः संपत्तिरस्त्वित्युक्ते ऽस्तु देवार्घपात्र विधयोः [?]
योः संपत्तिरिति वैश्वदेविकद्विजोक्त्यां यदेत्युक्ते स्वाहा वौ इति तयोः

द

पुरस्ताद्धस्तादितर्गनैर्सहितं तत्पात्रद्वयं स्थापयित्वाविप्रपाणौऽजला
सत्रे प्रागग्रे पात्रस्थे पवित्रे निधाय सहस्रशीर्षेति पूर्ववत्यादादि
शिरोन्तं पुष्पयवैरभ्यर्च्य पाणिद्वये नपात्रमुद्धृत्य यादिव्या आपः प
यसासंबभूवुर्या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। हिरण्यवर्णा यज्ञियास्तान
आपः शिवाः शंस्योनासु हवा भवंतु पुरूरवाद्र्व वः संज्ञकौ विश्वेदेवा
एषवोऽर्घ इत्युक्त्वा विप्रहस्तपवित्रोपरि पात्रस्थं तु स्तम्भं ब्रूतिनिये
त। अत्र केचिद्वैश्वदेविकमेकमेवार्घपात्रमिच्छंति। तदसत्। पा
स्यो त्पात्रयुग्ममिति मत्स्योक्तेः। एकैकस्य तु विप्रस्य अर्घपात्रे वि
निर्दिशेदितिप्राचेतसो... तानोदि उदुतेजन्मासे वनपूर्ववं

गंधांनिधायपुरूरवार्द्रवःसंज्ञकेभ्योविश्वेभ्योदेवेभ्योनममोमेति
वदेत्।सुगंधौस्त्वितिप्रत्युक्तिः।एवमेवप्रतिपदार्थदानमाद्यंत
योरपः।अपहत्यनुपुष्पधूपदीपाच्छादनविभूषणछत्रोपानत्कमंडलु
प्रभृतिदद्यात्।सुपुष्पमस्त्वित्यादिद्विजप्रत्युक्तिः।एवंद्विजद्वये
र्चनंविधायनवत्वस्मादादिद्वयदेवार्चन।सिद्धिःसंपूर्णोस्त्वितिकृ ॥पर्णि॥
तांजलिर्वदेत्।अस्तुसंपूर्णइतिद्विजप्रत्युक्तौनमस्कृत्यय
स्यस्मृत्यावनामोक्त्येत्यादिजपेत्।एवंदैवतमासनादिकर्मकां
डंपरिसमाप्यपित्र्यमारभमाणःप्राचीनावीतीदक्षिणामुखोन्वा

वितसव्यञ्जनानुस्वारा। अद्यामुकगोत्रस्यामुकशर्मणोऽस्मत्पितुः
सपत्नीकस्य वसुरूपस्येदमासनमस्त्विति सव्यहस्ते विधृते द्वि
जकरे जलमासिच्य सतिलान्न्यधाना जे द्विगुणीकृतान्दर्भान्नि
त द्विजासनवामभागे विन्यस्य पुनर्द्विजकरे जलं निषिञ्चेत्। द्वि
जस्तु स्वासनमस्त्विति प्रतिब्रूयात्। एवं पितामहस्य रुद्ररूप रुद्र
स्य प्रपितामहस्यादित्यरूपस्येत्यादि विप्रासनेष्वासनादि दद्या
त् ततोऽर्चनासेचनपूर्वकं निरंगुष्ठं द्विजकरं गृहीत्वा श्राद्धे क्ष
णः क्रियतामित्यादि पूर्ववद्द्वयोनिमनुमंत्रयेत्। ततएवैवस्य

श्रा०का०

पित्रादेर्नामसंबंधकीर्त्तनावसरे गृहीततिलकुशेनयातिना

द्विजस्यसव्यं आन्वासौलन्नमानोमुक गोत्रानमुकशर्मणोऽस्मत्पितॄ

न्पितामहान्प्रपितामहांश्चसपत्नीकांश्चसुरुद्रादित्यरूपानावाहयि

60 ष्यइतिमुख्या स्तत्पृष्टाआवाहयेत्यनुज्ञातः क्रमेणतत्तद्विष्ठान

न्तेषुद्विजेषुपित्रादीन्ध्यायन्नुशंतस्त्वेतिसप्तर्च पुरस्तात्स्वदक्षिणे

तिलकुशानुत्सृज्य ततोंजलिरायंतुनःपितरइतिसप्तदेवंजपेत् मा ॥६०॥

तामहादीनप्येवमेवाह्यदक्षिणाग्रेषुदक्षिणापवर्गतयाआसादितेषु

दर्भेषुदक्षिणाग्रादिदक्षिणापवर्गाः लिखेत् शृंगमयानिराजेता

निवोऽर्घ्यपात्राणिनिधायतेषुप्रत्येकं स्मिस्वः सिस्त्रः पवित्रसाला

५५

कानि क्षयशान्तो देवीरिति पितृतीर्थेनापश्चासिच्य तिलोसि सोमदेवो
त्यो गोसवो देवनिर्मितः। प्रत्नवद्भिः प्रत्तस्स्वधया पितॄं ... लोकान्प्री ला
हि नः स्वाहेति तिलान्प्रक्षिप्य ततो गंधपुष्पादि दद्यात् तत्र एकैकस्य
पित्रादेर्द्विजैकत्वे द्विजबहुत्वे पर्व देवतानां षट् त्वात्खडेवार्घपा
त्राणि स्युर्न त्वधिष्ठानभूत द्विजसंख्यया ततः पित्र्यर्घपात्राणां संपत्ति
४पात्रा रस्तित्युक्तोऽस्तु पितॄणां संपत्तिरिति प्रत्युक्ते स्वधाऽर्घ्या इति द्विजा
नां पुरस्तात् दासादितदर्भसहितानि दक्षिणाग्राणि पात्राणि निदध्या
त् ततो द्विजहस्ते जलमासिच्य दक्षिणाग्राण्यर्घपात्राणि निधाय पु
रतो निनीय पितृभ्यः स्वधा पितृभ्य इति पूर्ववद्भिः प्रत्नति पात्रं तं पि

त द्विजं पुष्पतिलैरभ्यर्च्य पात्रेद्वये नार्घ्यपात्रमुद्धृत्य यादिव्या इति
मंत्रांते ऽमुकगोत्रामुकशर्मन्नस्मत्पितः सपत्नीकस्सुरूपैषते अर्घ
इति विप्रपाणौ सपवित्रोपरि स्रशेषमर्घ्यं निनीय शेषं च स्वासादित
ह्मोपरि पितृभ्यो ऽक्षय्यमस्त्विति निधायापस्पृशेत् एवं पितामहा
दिद्विजेष्वपि मातामहावर्नेतु नमो वः पितर इति मंत्रः द्विहस्तग
तान्यर्घ्यपात्राणि पितामहादिपात्रसंस्रवांश्च प्रथमपात्रे संनीय ॥६१॥
प्राङ्मुखस्य स्वस्य यज्ञोपवीती नो यजमानस्य शिवाः शिवतमाः शांताः
शांततमास्तास्ते संतु एवं तु नेष जनमिति कश्चिदन्निषेकं कुर्यात् स्वयमे
व वा तेन तस्मामुख विसृज्यात् ततः प्राचीनावीती द्विजप्रदेशादुत्तर

आ० कृ०
अ० प० ३

तः किंचिद्दूरे निःसंचरप्रदेशेस्तुं धंतांलोकाः पितृषदनाइत्युदकेनाभ्यु
क्ष्य पितृषदनमसीति दक्षिणाग्राद्दर्भान्निधाय पितृभ्यः स्थानमसी
ति प्रथमं पितृपात्रं दक्षिणाग्रमभ्युक्ष्य निधायत दुपरि दक्षिणाग्रं कु
शत्रयं संस्थाप्य गंधपुष्पैरभ्यर्च्य पात्रं दक्षिणपार्श्वे संलग्नान्नि दक्षि
णाग्राण्येवं पात्राणि निदध्यात् एतत्पात्रं न्यूनमावेवन्युब्जी कर्त्तव्यं
न पीठादेरुपरि तथास्थितं च न कश्चिद्दुत्तानीकुर्यात् नान्यत्र नये
३ना नोद्धरेत् [illegible]पिसंस्पर्शो वा केचित्तु संस्रवोपेतं पात्रमुत्तानमेव स्थापयं
ति ततथ्यं पितामहादिपात्रेणात्तित्रिधायस्त्र अवासनावसरे संस्रवो
मो दक्ष्य इति ततो दक्षिणाभिमुखो [illegible]वा वाचितस्य वाक्यानुद्विंन

श्रा० क०

वरे ऽत्नासेचनपूर्वकं गंधं ति घ यामुकगोत्रायामुकशर्मणोस्मत्पित्रे
सपत्नीकाय सुरूपाय नम इत्युक्त्वा ऽथः स्य ऽग्रे तां सुगंधमस्त्विति प्रत्युक्तेः ।
तेन च गंधेन तिर्यक् पुंड्रादि प्रतिषेधादूर्ध्वपुंड्रमेव द्विजः कुर्यात् यज
मानोपि स्वहस्तात् कुशपवित्रमुन्मुच्य द्विजस्कंधाद्यज्ञोपवीतमु
त्तरीयवस्त्रं वा नवतार्य द्विजगात्रानुविलेपनं कुर्यात् । एवं शेषेष्वपि
द्विजेषु गंधं प्रतिपाद्य प्रतिपदार्थे दानमांद्य तेयो जलं प्रयच्छन् नं तेन ॥ ६२ ॥
पः स्पर्शतां गंधदान वाक्य योग मुद्रार्घपुष्पधूपदीपच्छादनविभूष
णाछत्रोपानत्कमंडलुप्रभृतीनि पितॄणामात्मनश्च प्रियाणि वस्तू
नि दद्यात् । तांसु पुष्पमस्त्वित्यादि प्रत्युक्तेः । पुष्पं च द्विजैः शिखायामेव

62

८६

अर्घांकं उ शिरसि न मालावेष्टनस्य प्रतिषिद्धत्वात् । पितृवर्गस्य
मातृवर्गस्य च गोत्रसंबंधकीर्तन पुरःसरं ग्रासादिदानं पादार्घा
नुगमयेन समाप्य ततोंजलिं नर्वत्प्रसादात्पैतृककर्मसंपूर्ण
मस्त्विति वदेत् । अस्तु संपूर्णमिति द्विजप्रत्युत्तरं । सकल्पसिद्धिर
स्त्विति नवंतो ब्रुवंत्वित्येवं ब्रूयात् । अस्तु संकल्पसिद्धिरिति
प्रत्युत्तरं । यस्य स्मृत्येति जपेत् । यया चमादि द्विजभोज्य मानं स्वा
ने तंडुलादि पिष्टरेखा निःश्रुतुर स्नानि परियतकदोषाणि मंडला नि
कुर्यात् । नतु कदाचित् पाषाणादि स्पर्शनप्राप्तिः । अथ वैश्वदेवं कृत्वा द्विजो

नामुपसर्पदीनि भुक्तिपात्राणि स्थापयित्वापि तद्द्विजानां राजतानि
स्थापयेत्। तानि भस्मावेव स्थाप्यानि नाधारांतस्योपरि द्रुतादि लघु
पात्राण्यपि भस्मावेव स्थाप्यानि न महाभाजनोपरि। अथ द्विजानां हस्त
63 प्रक्षालनं प्रदाय तद्भोजनपात्राणि हस्तेनावमृश्य सलिलैः प्रक्षाल्य पु
नर्हस्तेनावमृश्य सलिलेनैव प्रक्षाल्येत्। अनंतरमपहता असुरा
इति यज्ञोपवीती वेद्युद्देविकपात्रोपरि प्राचीनावीती पितृपात्रोपरि च ॥६३॥
तिलान्विकीर्य उत्तमुपस्पृश्य तथैव तद्भूमावप्युपस्तृणुयात्॥ प्रा
य प्राचीनावीत्येवास्मिन्नाज्ये सतिलकुशोदकं तद्भुक्तमोदनं सकुशं पा
त्रांतरे निधाय सकुशपात्रांतरेण पि [illegible] अन्नपात्रमुद्धृत्य स

वस्त्रेवाग्नौ करिष्य इति पितृमुखं विप्रं पृष्ट्वा कुरुष्वेत्यनुज्ञातस्तथैव
उद्धृत्यानुद्धृत्य सकुशे दक्षिणपाणावग्नितीर्थेन सकुशेन दक्षिणपाणि
ना पितृतीर्थेनाग्नये कव्यवाहनायेति जुहुयात् इदमग्नये कव्यवाहना
य न ममेति जुहुयात् सोमाय पितृमते स्वाहा इदं सोमाय प न ममेत्युक्त्वापः
संस्रवशेषं द्विजपात्रेषु षि धमनपात्रेलविन्नस्य पिंडार्थमप्यवशेष
येत्। वैश्वदेविकद्विजपात्रेषु त्वन्यदेवान्नं निदध्यात्। ततश्चाग्नौ हु
तमस्त्वित्युक्ते सुहुतमस्त्विति द्विजं ब्रूयुः॥ ८॥ तत्राग्नौकरणान्नं द्विजैः
पृथक् नो लब्यं किंतु परिवेषणमात्रेण सर्वेणान्नेन मिश्रीकर्तव्यं पात्रे
जननसमाप्ते नौकरणं पि तानमः॥ तत्स्ना

येत्यादि चत्वारि यजूंषि श्राद्धदोषापनुत्तये पठेयुः अध्ययनं देवपूर्वकम
न्नपरिवेषणं। तत्र शुचिभिः परिचारकैः शक्तिप्रमाणं प्रशस्तं। पत्न्या
तु कृतं बहुफलं। स्वयं कृतं तत्प्रात्याम्यस्यात्। तत्र यज्ञोपवीतिना वा
महस्तान्वारब्धदक्षिणपाणिना सौवर्णद्रव्यादिपात्रेणैव कार्यं। पा
त्राभावे पर्णेन कुशेन वा करमं तद्भाव्यपरिवेषयेत्। न तु कदाचिदेव
लेन करेण। न द्वयेनोज्यफलम्लादि यच्छिद्रं चित्वा आज्याद्यर्थं परिकल्पि ॥६४॥
तं तत्सर्वं मनसि स्मरन् किंचिन्नेति सर्वं सर्वं द्विजपात्रे पृथक् पृथक् प
रिकल्प्य वेषयेत्। द्विजस्य परिवेषणात्प्रत्यन्ते वामपाणिना पात्रं ध
रणीयं। कंडूयनं न स्मरेत् दक्षिणहस्तेन पात्रं विधार्य वामहस्तः स

64

मुखेपवीय। अथोदङ्मुखो यज्ञोपवीत्यन्वाचिदक्षिणजानुर्वैश्वदेवि
पात्रपरिविष्टमन्नं जलेनाभ्युक्ष्य स्वस्तिकाकृतिनाधोमुखेनहस्ताङ्गु
ष्ठेनपात्रमालभ्यपृथिवीतेपात्रमितिद्यौः पिधानं ब्राह्मणस्यमुखेअमृ
तेअमृतंजुहोमिस्वाहेत्युक्त्वाइदंविष्णुरितिद्विजांगुष्ठमधोमुखमन्ने
निवेश्यविष्णोहव्यंरक्षेतिब्रूयात्। अंगुष्ठमात्रोविष्णुरसुरान्निहन्ती
तिस्मरणात्। अथप्राचीनावीतीदक्षिणाभिमुखोन्वाचितजानुःपि
तृद्विजपात्रपरिविष्टमन्नंजलेनाभ्युक्ष्यस्वस्तिकाकृतिनोत्तानेनह
स्ताङ्गुष्ठेनपात्रमालभ्यपृथिवीतेपात्रमितिस्वधांतमुक्त्वाइदंविष्णुरि
त्यनयाद्विजांगुष्ठमुत्तानमन्नेनिवेश्यविष्णोकव्यंरक्षेतिब्रूयात्।

रवं द्विः ॐ प्रेति[illegible]ाल नं विधाय यज्ञोपवीती वैश्वदेविकप्रथमं द्विज
संनिधावुदङ्मुखो न्वा वित दक्षिणा जानुरूप विश्य दक्षिणहस्तेन यवकु
शकुसुमसहितमुदकमादाय सव्यहस्तेन पात्रमालभ्य ॐ पुरूरवार्द्र
वःसंज्ञका विश्वेदेवा देवता इदमन्नं हविर्ब्राह्मण स्वाहा हव्यं नीयार्घेऽ
65 यं नम गयाश्राद्धं भोक्ता ब्राह्मण रोगदाधरः पुरूरवार्द्रवःसंज्ञकेभ्यो वि
श्वेभ्यो देवेभ्यो इदमन्नं परिविष्टं परिवेदयमाचौराणं नमात त्तेरम ॥६५॥
तस्वरूपेण संपद्यतां स्वाहा न मम इति पात्रसमीप न्यूमौ जलं प्रक्षि
प्येदं पुरूरवार्द्रवःसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो न मम ॐ सं तं तस
दित्युक्त्वा नरकाचापप्रणामसंकुर्यात् एवमितरत्राप्यन्नमुत्सृज्य प्राचीना

वीतीत्वादि धर्मयुक्तो दक्षिणहस्ते नतिलकुश कुसुमसहितं सलिलं
आदायपेत्त कृत्रयमद्विजन्मोऽन पात्रं वामहस्तेनालभ्याऽद्य अमु
कगोत्रोमुकशर्मा स्मत्पितासपत्नीकोवसुरूपोदेवताइदमन्नं हवि
र्ब्राह्मणस्त्वाहवनीयार्थेइयं भूर्गयाऽयं भोक्ता ब्राह्मणोजदाधरो
मुकगोत्रायामुकशर्मणोस्मत्पित्रेसपत्नीकायवसुरूपायेदं परि
वेष्यमाणासान्नमात्रपेरम् तरूपेणसपघ तांस्वधानमइतिपा
त्रसमीपस्थमोऽन्नंक्षिपे दममुकगोत्रायामुकशर्मणोस्मत्पि
त्रेसपत्नीकायवसुरूपायनममाऽऽसत्यं तसदित्युक्तामेकपात्र
णामंकुर्यात्। एवं भ्यो न्नमुत्सृज्य पा० ९

रतांऽरत्निरन्नहीनं क्रियाहीनं मंत्रहीनं च यद्भवेत्। सर्वमच्छिद्रमस्त्वेत
त्प्रसादाद्भवतां ममेति संप्रार्थ्यऽस्तु सर्वमच्छिद्रमिति प्रत्युक्तो द्विज
हस्ते घृपोशानार्घमपो दद्यात्। द्विजैऽश्च पर्युक्षणाद्विप्राणां हुत्वा
ताः सर्वेऽपि नोऽन्नं न नियमा विधेयाः। केवलं होमो बलिहरणमेवन
कार्यं। तत्र महादोषश्रवणात्। तथापोशानहस्तेषु द्विजेषु स
प्रणवां सव्याहृतिकां सावित्रीं त्रिरावर्त्य मधुवाता इति तृचं मधु ॥६६॥
त्वा मधु मधु मध्विति त्रिर्व्याहरेत्। पदाच्चतिपिभौऽन्नाघमु
पस्थितस्तदातमपिश्राद्धीयद्विजरूपंडै प्राङ्मुखमुपवेश्य यज्ञो
पवीती अप्रतिषिरू पा [illegible] दिभिरभ्यर्च्य

66

पितृभ्योन्नत्यागादनंतरंतद्धर्म प्यन्नंत्यजेत्। ततः सयवकुश
कुसुमंजलमादायोदङ्मुखोयज्ञोपवीतीयेदेवासइत्युक्त्वानमो
देवेभ्यइति।जलंविमुञ्चेद्देविकद्विजान्यथासुखंजुषध्व
मितिब्रुवन्प्रणमेत्।अथसतिलकुशकुसुमंजलमादायप्राची
नावीतीदक्षिणामुखोयेचेहपितरइत्युक्त्वास्वधापितृभ्यइति
जलंविमुञ्चपित्रादिद्विजान्यथासुखंजु षध्वमितिब्रुवन्प्रण
मेत्।अनंतरंपितामहस्यैवं तस्यैवप्रपितामहः।तस्मिमायां तु मेन
ायन्मयैतद्दद्दाहृतं।मातामहस्य प्रिमुपैतु मे घ्व तथापितातस्य
पिताचयोन्यः।विश्वेदेवापरमा यथातुरा प्रणश्यंतु नयातुध

ना:। यज्ञेश्वरो हव्य समस्त कव्य भोक्ता व्ययात्मा हरिरीश्वरो त्रात
त्संनिधानादुपयांतु सद्यो रक्षांसि शेषाण्य सुराश्च सर्वे इति कृतां
जलिस्सद्रहरेत्। अथ तु ज्ञानेषु विप्रेषु यज्ञमानो यज्ञोपवीती द
क्षिणा भिमुखः सप्रणवां सव्याहृति कां गायत्रीं त्रिः सकृद्वा पठित्वा
तत्सुघपाद्रि इत्याद्याः पंच चौरा ह्णौ ब्रीः सुरावंतं बर्हिषदमित्याद्याः
सप्तदश उदीरतामवर इत्याद्यास्त्रयो दश अथा याऽन्वित्याद्या ॥ ६७ ॥
नवेति पित्र्यमंत्राः सहस्रशीर्षेत्यादि षोडशर्चं पौरुषं सूक्तं आ
शुः शिशान इत्यादि सप्तदशर्चमप्रतिरथं यज्ञा ग्रत इत्यादि
षट्सूक्तं शिवसंकल्पं नमस्ते रुद्र मन्यव इत्यादि सुराहोमः

ब्राह्मणांश्च पंच पयिवी त्यादि मधु ब्राह्मणान्न्यानि त्यविज्ञाणि सून्क्तानी

ति [illegible] हासांश्च रुचिसूक्तो न्नादीन्श्रावयेत्। अय मन्नस्याभो ऽ यादीनिना

प्रय छं नाति प्रय च्छं नचे ह्कितं मुहुर्मुहुः प्रयच्छेन्या चितं प्रयच्छ न्नान्न

न्प्रयच्छन्निचिवि धमन्नकीर्त्तनं नप्ररोचयन्न्ददामीत्यवद न्शनैरुष्मानी

यकिंचिंचिंचिहृर्शयन्न्स्वर्विगुणान्ब्रुवं न्नतं तरां तस्वादु शिशिरतरं

स्वच्छं पयः पाययन्तुं जानानन्नवलोकयन्श्रद्ध धानः पितृन्ध्यायन्का

मक्रोधलोभमोहदंभाहंकारमत्सरपरविरूपनाषणादैन्याश्रुपा

तानकुर्वन्नमन्यमायेनाः शनैःशनैः ब्राह्मणान्भोऽजयेत्। द्विजै

रपपैच्छितंवस्तु दद्यात् [illegible] ना गर्मिके। अपपानन्नेदो

68

बद्धवल्गात्वाच्चनपेक्षितस्यन्रयस्यैवाप्रतिषेधेऽपिमहत्तान्दोषस्या
त्वारोहमानमेनमात्रस्तैः क्रोधमन्मोहाद्बानवशेषवल्गीयंतैश्चमौ
भिरितिस्नतोऽनवलोकयद्भिर्नौजनव्यापारव्यतिरिक्तमिंद्रिय
चापलमकुर्वद्भिः क्रोधहासत्रासविस्मयाविधुरैः पादेनपादं पादुका
सनान्यनाक्रमद्भिरत्वरितजानुनिपातनैः परस्परमस्पर्शाद्भिः
प्रमादात्स्पर्शेऽभोजनमत्यजद्भिः ईस्सासंकेतेनापि [illegible] विगुर्णाणाकु ॥६७॥
यच्छद्भिः पानीयपात्रादिव्यतिरेकेण न तलात्पात्रमनुद्धरद्भिर्
विमुक्तभाजनैरबहिः आनुकरैरबहिः स्नातांगुष्ठतर्जनिग्रा
सादिभिरहतपूत्कूत्कृतादिशब्दैरपीतावशिष्टयायिभि

रखादितवशिष्टखादिनिर्मुखाद्विजलितं दंतलग्नान्नावशेषं पात्रे
ऽन्नमस्थापयद्भिर्मुखमारुतेनोष्णमपूत्कुर्वद्भिरनिष्ठवद्भिर्वा
महस्तेनान्नशिरोवस्त्रान्यादेनभोजनंनाजनंनास्य शुद्धिर
नतिमात्रभोजिभिर्मधुदुग्धसक्तुसर्पिर्वर्जमसर्वमेवनिर्मा
कव्यं [illegible]यद्विजांस्तत्प्रोन्विताय प्राचीनावीती तिलसलिलयु
तं सर्वमन्नमेकत्र पात्रेगृहीत्वापिज्ञमुख्यविप्रस्यपुरतोहस्त
मात्रात्पुरतोभुविसतिलमुदकंनिषिच्यकुशान्निधायाये [illegible]
ग्निदग्धाजीवायेचनअग्निदग्धाः कुलेममामन्मौदत्तेनतृप्यं
तुतृप्तायांतुपरां [illegible] तिनतदनंविकी

यं पुनः कालोदकं निषिञ्चयामेत। ततो वैश्व देविक द्विजपूर्वकमेकै
कस्य पाणौ गंडूषार्थे सतत्सहपोद्घातं तिषु हस्तमप्रक्षाल्यै
वगंडूषमेकैकं [illegible]तवसुपूर्वविज्ञायचीमधुमतीर्मधुमद्विति जं
चेत्। ततः प्राचीनावीती पिंडपयापं सर्वप्रकारकमन्नमेकपात्रेस
मुद्धृत्य तत्प्रास्त्विति द्विजान्पृच्छातेषात्प्रास्त्विति प्रत्युक्तेशे ॥ द्विती ॥
षमन्नं किं क्रियतामिति पृच्छा इष्टैः सहनुज्ञायतामिति तैः प्रत्युक्ते
दक्षिणाभिमुखः सव्यं जान्वाच्य वाच्यवा तंयमः पवित्रपाणिः
पिंडदानमारप्नेत। यथापूर्वं पित्रादीनां वसु[illegible]द्रादित्यरूपत्वमु
क्तं तथैहवरुणाप्रजापत्यग्निरूपत्वमे[illegible]संवेयात ततो द्विजाच्छिष्टा

दुत्तरतो व्यामभ्यात्रात्परतो गतो मयोपलिप्तायामुविसव्योत्तर
कराभ्यां विध तकुशामलैनापहता असुरार ह्तां वसिवेद्रिषद इति द
क्षिणाग्रामे कां लेखां सव्यातत्पूर्व वस्तुथे वद्वितीयामपि सव्यातिलो
दकैरभ्युक्ष्यतिलोदकमादायामुकैगोत्रामुकशर्मन्पितःसप
त्नीकवरुणरूपाववनेनिक्ष्वेत्यमुकगोत्रामुकशर्मन्नस्म
त्पितामहसपत्नीकस्यप्रजापतिरूपाववनेनिक्ष्वेत्यमुकगोत्रामु
कशर्मन्नस्मत्प्रपितामहसपत्नीकाग्निरूपावनेनिक्ष्वेतिप्रथम
रेखायां पात्रांतरस्रुतेन तिलोदकेन दक्षिणापवर्जितयापित्रा

१४१

दी नवनेत्य द्वितीयस्यां लेखामसुकगोत्रामुकशर्मन्नस्मन्माता

महसपत्नीकवरुणरूपावद्वैनि द्वेवा एवं प्रमातामह प्रजापतिरू

पावद्व प्रमातामहाग्निरूपावनेनिद्वे त्यवनिजयेत्। अथोपम

लंसहहाच्छिन्नैर्दर्भैर्दक्षिणाग्रैर्दक्षिणापवर्गंसहत्यरिस्ती

र्यामुकगोत्रामुकशर्मन्नस्मात्पितः सपत्नीकवरुणरूपैतत्तेस्व ॥७०॥

धान्नं नमः इदं अमुकगोत्रायामुकसामतोस्मात्पित्रे सपत्नीकाय

वरुणरूपायमेनेमे त्युत्का पितरं वरुणरूपं पितामहं प्रजापति

रूपं प्रपितामहमग्निरूपं मातामहान्यैवमेव ध्यायन्तिलम

धुसर्पियुतेनान्नेनकपित्थबिल्वकुकुटांडाद्रामलकतुल्यान्य
याशक्तिदक्षिणहस्तेनपितृतीर्थेनावनेजनजलेणैवपिंडान्दद्या
त्तागयादौतुषट्पिंडाइतिप्रयोगः॥ ततःपिंडोपरिकुशान्निधायप
रिस्तरणादर्भमूलेषुहस्तावघर्षणेनलेपान्मार्जनंकुर्यात्तातेन
हि हस्तलेपाभाजोतृप्तिरितिस्मरणात्॥ततोऽत्रपितरो
मादयध्वंयथाभागंपितरमावृषायध्वमिति उच्चैःप्रदक्षिण
पराङ्मुखवत्योदङ्मुखःपितृंध्यायन्प्राणानायम्यमुखोछ्वासस
नैवप्रनिवृत्यप्रतोदक्षिणस्मीमदंतपितरोयथाभागमावृषायि

श्रा० क०

षते त्युक्त्वा समुद्धृत्य पूर्ववद्दुदपात्रेण पिंडोपरि त्र्यवनेज्य नी
वी मुच्य नमो वः पितरो रसायेत्यादि निषड्भिर्वाक्यैरंजलिं बद्ध्वे
नषट् तत्तो नमस्कृत्य नमो वः पितरः पितरो नमो वो गृहान्नः
पितरो दत्तास तो वः पितरो देष्मेति आशिषं प्रार्थ्य तद्वत् पितरो वा
सइति क्षौमवस्त्रं वस्त्रदशाः ऊर्णां कुशमुत्तरे वयसि स्वहृद्लो ॥७१॥
म वा प्रति पिंड माच्छादनं प्रदाया मुकगोत्रेत्यादि पिंडदानवत्प्र
योगमुच्चार्य गंधपुष्पधूपतांबूलादि सर्वानुपचारान्दत्वा
वामे तु आत्रके विद्वितीयमवनेजनं पिंडपात्र्त्रालनोदकेनवि

71
31

ध्मयतदपिपात्रंन्युब्जीकुर्वंति।तत्स्त्वा त्यायचनमतेऽग्निमतामि
तन्मतानुसारि अग्निरूपहे पणीयं॥ अथ प्रथममुदङ्मुखेभ्यस्ततः
प्राङ्मुखेभ्यश्च्या चमनीयं प्रदाय सुप्रोक्षितमपि च्युति स्थाप्य देशं
प्रोक्ष्य प्राचीनपवित्राणामुच्छिष्टसंस्पृष्टतया द्विजैः रित्यक्ता वा
त्तं न्यः पवित्राणि हस्तात् शिवा न्यापः संचिति द्विजहस्ते जलं निक्षिप
त्॥ आपः स्वचिति प्रत्युक्तिः॥ ओं दत्तं वारिष्टं वा स्वचिति॥ ओं दत्ता न्यक्षि
पेत्॥ आपः स्वचिति प्रत्युक्तिः॥ इदं तु द्विजहस्ते जलादि प्रक्षेपणामुद
ङ्मुखादं तिमाद्विजान् प्रमतितोऽपि हितेवनयज्ञोपवीतिना ग्रिय

आ० क०

तइ तितावद्दा त्वारो इरयते। माध्यंदिना वारविदाम्यआमणीर

शेषन्याय विरचकर्णोपाध्यायस्त्वेव माह। प्रथमं यज्ञोपवीत विश्व

देविकी प्रथमात्म न्यतिप्राङ्मुखव द्विजहस्तेषु प्रक्षिपे दिति। ततोय

ज्ञोपवीती पुरूरवार्द्रवः संज्ञकानां विश्वेषां देवानामि दम इप्यम

स्त्विति वदन्वैश्व देविक द्विजपाणौ जलं प्रक्षिप्य प्राचीनावीती अ ॥७२॥

मुक गोत्रस्यामुकस्मर्तोस्मत्पितुः सपत्नीकस्य वसुरूपस्या न्न

यमस्त्विति पित्रादि द्विजहस्तेषु पो निनयेत्। अस्त्वन्नाद्य मिद मिति

प्रत्युक्तिः। अथ यज्ञोपवीती प्राङ्मुखं ततां न कि निज्जमीपे उप विश्य

72

२६

येषामुद्दिष्टं तेषामक्षय्यमिति प्रार्थयेत्। अस्त्वक्षय्यमिति प्रत्युक्तिः।
अघोराः पितरः संतु। संत्वघोराः पितरः। गोत्रं नो वर्द्धतां। वर्द्धतां वो गो
त्रं। दातारो नोभिवर्द्धंतां। अभिवर्द्धंतां वो दातारः। वेदाश्च नोभिव
र्द्धंतां। अभिवर्द्धंतां वो वेदाः। संततिर्नोभिवर्द्धतां। अभिवर्द्धतां वः
संततिः। श्रद्धा च नो मा विगमत्। मा विगमद्वः श्रद्धा। बहुदेयं च नो
स्तु। अस्तु वो बहुदेयं। अन्नं च नो बहु भवेत्। भवत्वन्नं वो बहु। अति
थींश्च लभेमहि। लभध्वं अतिथीन्। याचितारश्च नः संतु। संतु वो या
चितारः। मा स्म याचिष्म कंचन। मा याचत कंचन। एताः सत्या आशि

षः संतु । संचिति प्रार्थनप्रतिवचनादनंतरं ततस्तद्दत्ततिलवो
द्विजैर्दत्तमदत्तपुष्पं प्रतिगृह्य शिरसि धारयेत् । प्राचीनावीत्य
न्युब्धपन्युब्जपात्रोपरिस्थितपवित्रात्पञ्चपवित्रैः सहमानीयपि
ऊनां पश्चिमतो दक्षिणाग्राणि निधाय पस्त्र धार्यं वाचयिष्य इति
73 पृष्ट्वा वाच्यतामित्यनुज्ञातोमुकगोत्रेभ्योमुकशर्मभ्योस्मत्पितृ ॥७३॥
भ्योस्मत्पितामहप्रपितामहेभ्योस्मत्प्रपितामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः
स्तथामुकशर्मभ्योस्मन्मातामहेभ्योस्मत्प्रमातामहेभ्योस्म
द्वृद्धप्रमातामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधोच्यतामिति प्रत्युक्ते

स्तुस्वद्येतिद्विजैःप्रत्युक्तेॐजैवहंतीरित्यनेनेजनपात्रगतंति
लोदकहस्तेनपित्रतीर्थेनप्रतिपिंडंपिंडोपरिनिषिच्यस्व
धासंपद्यतामित्युक्तेसंपद्यतांस्वद्येतिप्रत्युक्तेन्युब्जंपात्रमु
त्तानंकुर्यात्तु॥ ॥अथप्राङ्मुखोयज्ञोपवीतीअमुकगोत्रामुक
शर्मन्ब्राह्मणामुकगोत्रोमुकशर्माहमेतस्यपैत्रकस्यकर्मणः
प्रतिष्ठासिध्यर्थंदक्षिणामिदंरजतंतुभ्यंसंप्रददेनममेतिपि
त्रमुख्यादारभ्यप्रथममुदङ्मुखेभ्योयथाशक्तिरजतंदक्षिणां
दत्वापश्चामुकगोत्रेणामुकेनतस्यैवामुकशर्मणाःप्रतिष्ठार्थं

दक्षिणामिदं हिरण्यं तुभ्यं संप्रददे न ममेति प्राङ्मुखे भ्यउ
दङ्मुखो दद्यात्वा स्मतो तुगोन हिरण्य वासांसि रायप्रात
रणान्नूषणां दद्याद्यादि ष्टं वि प्राणां मास्मन पितुरे वताउ
पवीती पितृप्रीत्यै वित्तशाठ्य विवर्जितः दक्षिणां पितृविप्रेभ्य
पूर्वं दैविकयोस्मृतः ८ के वित्तुपि चाघुद्देशेना पिनादक्षिणा ॥१४॥
हविरिति स्थिते दक्षिणादानमन्यं ते तस्य दे मुक गोचायामु
कशर्मणोस्मत्पित्रे सपत्नीकाये मां दक्षिणामि त्युज्झायि
प्राचीनावीती दक्षिणामुखः पित्रादि भ्यो मातामहादि भ्य

श्चगानादिदक्षिणां दत्वा पुरूरवार्द्रवःसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो निमां दक्षिणामित्युच्चार्यों दङ्मुखो यज्ञोपवीतीवि श्वेभ्यो देवेभ्यो दद्यात्। एवं च दत्वा याद क्षिणा या श्चा छादि वहिजान्प्रति विनियोगः॥ ॥अथ पाणा वेश्व देविकद्विज पाणावपः प्रयच्छन् विश्वेदेवाः प्रीयंतामिति नवं तो ब्रुवं स्विताश्च यात्।तेच प्रीयंतां विश्वेदेवा इति ब्रूयुः। ततस्तौ जलपुष्पा क्षतानि पूर्व क्रमेणा द्विजहस्तेषु प्रक्षिपेत्॥ स्मृतिस्त्वं॥ विप्र पाणौ तु दत्वा यःपुष्प

ततश्च अपसव्यप्राचीनावीतीपि

तन्न्य इति पित्रादि पिंडान्नमो व इति मातामहादि पिंडान
न्यर्च्य । पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः । तृप्तिमा
यांतु पिंडेन मया दत्तेन भूतले । मातामहस्तत्पिता च पिता
तस्यापि तृप्यतु । द्विजानां तर्पणाद्धोमात्पिंडदानाच्च मेसु
देति ततांजलिं तर्पयेत् । तथा । सप्त व्याधा दशार्णेषु म ॥७५॥
गाः कालिंजले गिरौ चक्रवाकाः शरद्वीपे हंसाः सर
सि मानसे । तेपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः

×गयायां धर्मपृष्ठे च सरसि ब्रह्मणस्तथा। गयाशीर्षे त्वक्षयवटे पितॄणां दत्तमक्षयं।२

प्रस्थितादौ धर्ममध्यानं पूयंते भ्यो वसी दृष्या। गयायां पितृ
रूपेण स्वयमेव जनार्दन। ४। तं दृष्ट्वा पुंडरीकाक्षं मुच्यते च
ऋणत्रयात्। शमीपत्रप्रमाणेन पिंडं दद्याद्गयाशिरे। उद्ध
रेत्सप्तगोत्राणां कुलमेकोत्तरं शतमिति। पितर। ततश्चेदं सा
सांगं कर्मविधिवदस्तु गयाश्राद्धमास्त्विति ब्रूयात्। प्रत्येकं म
स्त्विति प्रत्युक्ति। ४। मंत्रहीनं क्रियाहीनं श्राद्धहीनं द्विजोत्तमाः।
श्राद्धं संपूर्णतां यातु प्रसादाद्भवतां ममेति प्रार्थयेत्। सर्वं संप
र्णमस्त्विति प्रत्युक्तिः। ततो दक्षिणाद्येनैकैकं पिंडमुद्धृत्य पात्रे निधा

यथ यज्ञोपवीती पाणिभ्यां पात्रमुद्धृत्यपिंडानवघ्राय चम्य प्राची
नावीती कर्मोपवीतान्कुशान्गौआह्निपथस्वयंपुत्रः शिष्योवाव
द्विजभोजनभाजनानि चालयेत्। स्मृतिषु। पात्राणि चालयेच्छ्रा
द्धे स्वयं शिष्योथवासुतश्च न स्त्रीभिर्नच बालेन कदाचिन्नासज्जा
तिना। ततः संचरभूमिमद्भिरभ्युक्षेत्। अतः परं सीमंतानु
व्रजनांतं यज्ञोपवीत्येव कुर्यात्॥ अथवैश्वदेविकपूर्वकं द्वि ॥७६॥
जहस्तेष्वपः प्रयच्छ स्वस्ति भवंतो ब्रुवंत्विति प्रत्येकं ब्रूयात्॥ द्वि
जाश्चायुष्मंतेभ्य स्त्वस्त्विति प्रतिवचनमुक्त्वाशोभनं हविरिति

हविर्गुणान्प्रशंसेयुः। अथ कुशाग्रेण द्विजहस्तात्संस्पृश्य वा
जे वाज इति सकृज्जपित्वोपतिष्ठत पितर इत्युक्त्वा। अथ मापि
त्रादीन्विसर्जयेत्। एवमेव मातामहादीन्विसर्जयेत्। अथ तथैवमं पे. ३
त्रांतरमुत्तिष्ठत विश्वेदेवा इत्युक्त्वा विश्वान्देवान्विसर्जयेत्।
स्मृतिः॥ पितॄन्मातामहान्देवान्क्रमेणैवं विसर्जयेत्। एवं
पित्रादिषु विसर्जितेषु तेनैव क्रमेण ज्ञापितान्सुमाह
तहस्तान्बहिर्निर्गच्छतो द्विजानामावास्येत्यनुव्रज्य वरणा
न्तालनमंडलोपर्युदकस्तरवमवसिंचितान्दद्दादिणीस्तत्यते

तांजलिर्दक्षिणांदिशमवलोकयन्नमस्यो केनदातार इत्यादिना
श्लोकद्वयेन पितृभ्यो वरान्प्रार्थयेत् । तद्यथा दातारो नो निवर्द्ध
तां वेदाः संततिरेव च । श्रद्धा च नो मा व्यगमत् बहुदेयं च नोस्त्वि
ति । अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि । याचितारः श्च नः
सन्तु मा च याचिष्म कंचनेति । सा होतृपितृणां प्रतिवचनम् ॥ ७ ॥
संभवाद्द्विजैरेवमस्त्विति प्रत्युक्ते आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गमो
क्षं सुखानि च प्रयच्छं तु तथा राज्यं प्रीतान्नृणां पितामहा इति
सपिण्डो विप्रदत्तं [illegible] धारयेत् । ततस्ता

चने ४

77

३१

न्मद्दु घ्रासनेप्रूपवेश्यतां कृत्वा कर्पूरादिप्रदायचरणासंवाह

नादिनापरिचर्य। अद्य धर्मे सफलं जन्म नवं त्याद्यातिवादनात्।

अद्य धर्मेवंशजाः सर्वे याता वो नुग्रहाद्दिवं। पात्रशाकादिदाने

नक्लेशितायस्य यमीद्दृशाः। तं क्लेशमिहसंजातं विस्मृत्य हृतु

मर्हथेतिसंप्रार्थ्य। जानुभ्यामवनिं चैव गत्वा अलित्य विसर्जये

त्। आसीमांतमनुव्रज्य निवर्तेतानुमोदितः। ततः प्राचीनावी

ती द्विःहिणामिमुखो गं भीरास्वप्सु। पिंडान्प्रक्षिपतत्र्यस्तौवा

प्रास्येत्। विप्राय वा दद्यादृामजे वा प्राशयेत्। विकिरस्यान्न

आ० क०

म्युस्स्ष्टे सद्दप्रतिपत्तिःस्मृतिष्ठा।।पिंडं सक्तुगोजविप्रेभ्यद
द्याद्यप्तौ जले पिवा। तीर्थश्राद्धे प्रयवप्रक्षिपेद्दृक्षिलामुख०।।वि
किरं तु सदोछि दै० सदैवप्रतिपादयेत्।पतिव्रताधर्मपत्नीपि
78 पितृपरायणतमपरामध्यमंपिंडमश्नीयादृतुस्नातासुतार्थिनी।आ
युष्मंतं सुतं विद्यायशोमेधासमन्वितं।धनवंतं प्रजावंतं धामि ।।७०।।
कं सात्विकं तथा।यज्ञोपवीती हस्ताभ्यां प्राश्नुरवाहस्तयोन्यसे
त्।आधत्तपितरोगर्भमिति प्राश्नीतसातत।आधत्तपितरोग
र्भं कुमारं पुष्करस्रजं।यथेह पुरुषोऽसत्।इति प्राशनमंत्रः।।बि

पिंडप्रतिपत्तेरनंतरं मुच्छिष्टं सर्वं वर्णौ संशोध्य क्वापि शुचिप्र
देशे भूमेरत्नं निखननीयं। यस्य तु संपत्तिमतः श्राद्धे लब्ध
तिरिक्तमपि शिष्टं बंधुजनभोजनार्थं गृहे भवेत्तेनासम
मयसमयादुपरि तदुच्छिष्टं संशोधनीयं। तावत्कालं श्राद्धदेशस्थि
तैरुच्छिष्टैरसंस्पृष्टमनीतानां तत्स्थितिः स्यादिति स्मरणात्। तद्य
था। श्राद्धान्नान्यासनीयानि उच्छिष्टान्यादिनकृत्यात्। स्रवंते वैस्व
धर्मधारास्ताः पिबंत्यकृतोदकाः। ततः श्राद्धशेषपाकेन वैश्वदेवं।
कृतबल्यादिकं नित्यश्राद्धं च निर्वर्त्य हुतशेषभोजनीस्यात्कृत

स्मिं दिने नित्यश्राद्धं न कार्यमित्यन्ये साग्निकस्तु प्रागेव पृथक्
पाकेन वैश्वदेवं निर्वर्त्य श्राद्धमारभेत। सनिरग्निस्तु ततो नित्यक्रियां
कृत्वा भोजयेच्च तथा पितॄन्। ततः स्वदत्तं भुंजीत सहस्रन्त्यादि
भिर्नरैः। यजमानस्तु पितृसेवितादन्यद्दत्तं न भुंजीत नवे वोपव
सेदिति नियमश्राद्धे तु न विधीयते तदापि भोजनस्यावश्यक ॥७९॥
त्वात्सर्वमेव पितृसेवितं किंचित्किंचिदाद्यायावश्यं भोक्तव्यमेव
एकादश्यादौ घ्रातव्यमित्येके॥ यत्तु कालविशेषेणान्नविशेष
निषेधस्तदानीमपि तातपितृसेवितं भोक्तव्यं। राजतप्राप्तस्यैव

निषेधविषयत्वातूये नव्रतवशान्मांसादिपदार्थानां त्यागः ततस्ते
नापिश्राद्धावशिष्टास्तेनो न त्याज्या एवातेषां वैधत्वेनव्रतहानिक
रत्वं नेति॥ सम.तिस्त्र। मांसासनस्यवैधत्वान्नव्रतच्युतिरस्नतामिति
। भागिनेया बां धनाः पउया श्रा द्धेषु वसहैवहि। दारिद्र्योपहतादी
नाञ्छिन्नां गस्याधिकांगुल्लिव घाजाताविरक्तास्य व्याधिनारप्रपी
डिताः। एते नोजनमर्हंति नोक्तुं सर्वत्र सर्वदा। बंदिमागधसूतास्त्र
तौर्यत्रिक विदस्तथा॥ अलसं का नात्रा द्धेषु नाशयंति महद्यशः त
त्रेपिविन्नकव्याः स्वकुटुंबं विनव्यवेति।तथा। बोधना श्रोत्रियानि

स्वा गुली नोतियथयच्चयो दद्या द्विरपि वा स्नातिते षामप्यनुरूपत॥

हात मोक्षं नियमास्तुसुराले हरिंताश पुनर्जो जनमध्यानं भारा

ध्ययनमैथुनं दानप्रतिग्रहो होमश्राद्धं तज्ञ्च मवर्जयेत्॥ पाठांत

रं दिवास्वप्नं वकलह स्वाध्यायेन प्रतिग्रहं। श्राद्धं न द्भाद्धमनुक्षेव

९० सर्वमेतद्द्विजवर्जयेत श्राद्धमोक्षु प्रायश्चित्तं तु॥ दशान्न लः पि ॥६०॥

बेद्वापोग्याय श्राद्धमुद्धिजे। ततः संध्यामुपासीत जपेज्जुहु

हुयादपि श्राद्ध लमाह हारीतः। दत्वानेन विधानेन लज्जतेव

तुरेवरान्। धनमन्नं सुतानायुर्दद्दते पितरोभुवि। यदि तु क्षेत्रजा

दिद्दैपितकः श्राद्धं कुर्यात्तदा वैश्वदेविकतंत्रेण कृत्वा पितृद्विजे द्वौ
पितरौ पितामहद्वौ पितामहौ प्रपितामहद्विजे द्वौ प्रपितामहौ प्र
कल्प्यामुकगोत्रयोरमुकशर्मणोरस्मत्पित्रोरिदमासनमि
त्याद्येवैकस्मिन्नधिष्ठाने द्वौ द्वावुद्दिश्यासनावाहनार्घ्यनगं
धसर्वदानानि कुर्यात्। मातामहेतु न विशेषः सकलकारक
संप्रतिपत्तेरग्नौकरणमपि तंत्रेण निर्वर्त्य पूर्ववद्द्वौ द्वावुद्दिश्यै
कैकं पिंडं दद्यात्। शेषं समानमिति॥ ॥श्रीः॥ इति श्रीहेमाद्रि
लिखितश्राद्धपद्धतौ पार्वणविधिः॥ ॥०॥ श्रीः ॥ अथ पाक
पतितपार्वणविधिः॥ ॥ अथवा अन्यकर्तृपाकासंपत्तावेकमेव

द्विजमनुमस्मण वैश्य वैश्वदेवस्थाने केवलमासनमेव संस्थाप्य तत्रामन
सैव विश्वान्देवा न्ध्यायन्नावाहनादि न्त्वा पितृ पितामह प्रपितामहा
नां माता मह प्रमातामह वृद्ध प्रमातामहानां च सपत्नीकानां मेकत्रै
वासनं दत्वा एकस्मिन्नेव द्विजे षडर्घ्यानां गंध पुष्पादीनि प्रदाय वैश्वदे
विकासनस्य पुरतः पात्र परिविष्टमन्नं विश्वान्देवानुद्दिश्य त्यक्त्वा ब्रा
ह्मणपुरतः परिविष्टमन्नमनसैव षोढा विभज्य षट् पुरुषानुद्दिश्य ॥६१॥
त्यक्त्वा वैश्वदेविकमन्नमग्नौ प्राश्य ब्रह्मचारिणो वा दत्वा ब्राह्मणां संभोज्य
षट् पिंडान्निरूप्य विधिवच्छ्राद्धं समापयेदिति स्मृतिः ॥ पितानुत्तेऽद्वि
ज करे मुखन्तुंके पितामहः ॥ प्रपितामहास्तु तालुस्थः ॥ केमातामहस्मृ

तः। प्रमातामहस्तु हृदये वृद्धो नानौ च संस्थितः। इति। एकस्याप्य
नुकल्पब्राह्मणस्यालाभे वैश्वदेविकस्थाने पितृस्थाने च आसने प्र
पितिविप्रतिनीधानदर्भबटू निवेश्य देवेक्षणः क्रियतां पितृश्राद्धेक्षणः क्रि
यतामित्यादि प्रैषानुप्रैषसंयुक्तं तं श्राद्धविधानं विधाय देवापि
त्र्यर्थं त्यक्तमन्नं यत्रानतिदूरे पात्रजलक्षणं वतो विप्राः सति तत्र नीत्वा ते
भ्यः प्रादयेत्। अनतिदूरस्थविप्राणामेव तु तदन्नमग्नौ वप्सु वा क्षिपे
त्। गवे वा दद्यात्। यज्ञौकरणमन्त्रं तत्स्थानेऽन्यस्थमन्त्रं चतुर्थी
तेनरावेन देवान् पितृश्चाद्धिरपत्न्यश्च कार्यं वदन्ति युंज्यात्। अग्न्यला
भपत्न्यपरिग्रहपत्नीरजोदर्शनपत्नीविरहदेशगमनदेशकालवि विर
ह्ववद्वंदस्पर्यपराग

कर्मतीर्यादिषु स्त्री

श्रा॰ क॰

बालवृद्धगृहीतोऽसन्नाग्निर्निश्च आद्धमामान्नेन विधेयी। न तुलब्धेत्री

तकार्यं तत्रार्थनिः पन्नैर्यया कर्यं विहृपिसंनवोध्यवस्थामामावास्या

श्राद्धं सांवत्सरिकं श्राद्धं ध्या दि व्यतिरेकेणापक्वेनैवान्नेन संपाद्यं।

तथा मातुलो भागिनेयस्य स्त्रीयो मातुलस्य वा श्वशुरस्य गुरोश्चै

व सरव्युर्मातामहस्य वा एतेषां चैव योषिद्धः स्वसुर्मातुः पितुस्तथा श्रीराम

। श्राद्धमामं प्रकर्तव्यमिति वेदविदां स्थितिः॥ ॥आमश्राद्धे विशेष ॥८२॥

82

माह॥ ॥व्यासः॥ ॥आमश्राद्धं तु कर्त्तव्यं विधिना पार्वतानलु। सि

द्धौ न्नापुरुषाहारा हेयमामं च तुर्गुणं। यत्र दद्यांघाते नैव हस्तेयी

करणं भवेत्। विधिः समग्रः पर्वोक्तं पिंडानेव वापयाग्रहयो

कोद्धृतेरन्नैः स चतुर्भिः पायसेन वा । सद्भूड्डास्तु सदा पार्वत्या न विधिना
कृतपकाले मंत्रहीनं नामभिर्नामभिस्तैरामवाड्मेव कुर्युः । पापकानंदा
नेमसदा दोस श्रवणात् ॥ [illegible] ॥ संस्कृतायां तु स्वड्डायां सुख
शरद्समुद्भवः ॥ स्वकर्मनिरतस्वेवसद्भूडः सैप्र कीर्तिलाभः ॥ श्यामासेन
वेतु । सर्वेषां हेमघोड्माता व्यासः ॥ धान्यानां वेद्विजानां वेप्रवासेपुत्र
जन्मनि । हेमश्राद्धं प्रकुर्वीत यस्य नामार्जस्य ला ॥ अत्रापामश्राद्धे ना
विशेषः ॥ आयेषां सुखं तुषध्वैतत् सा स्वेत्याहीनां तद्धारकार्यलोपान्निवृत्ति
रवगंतव्या ॥ [illegible]ला मेतु कृतं न बामुत्रं अद्यपुरातो ॥ तत्तानि वागवे
द घात् पिंडान्नाप्ययनि वेपत् । तिलोदकैः पितृन् चापि तर्पयित्वा नपूर्वकं ॥

अपिनावा हसेत कर्त्तुं श्राद्धकाले समागते। तस्मिंनुपवसेद्दाह्नि ऊर्ध्वे
द्वा श्राद्ध सहितां। अर्द्ध बाहु मुक्तके शोरुदेद्वाद क्षिणामुख४। सकल
श्राद्धांगसंपादना सामर्थ्ये तु शक्त्यांगानुष्ठानंविधायास्य श्राद्धस्यक
लांगंसिद्धिरस्त्विति तत्त्वं नो ब्रुवन्त्विति निमंत्रितब्राह्मणान्वाचयेत्।
ते चास्तु सकलांगसिद्धिरस्य श्राद्धस्येति वक्ष्यंति। विस्तृतपार्वणा
नुष्ठानासंभवेसंकल्पविधिना श्राद्धं कुर्यात्। तत्प्रकारमाहव्यासः ॥८३॥
॥सांकल्पे तु यदा कुर्यान्न कुर्यात्पात्रपूरणं। नावाहनं नाग्नौक
रणं न पिंडांश्च विकिरन्नच। अत्रावाहनमंत्रस्यैव निषेधो नावाहन
स्वरूपस्य। तदंगावेदेवपितृसंबंधाज्ञानाद्। ततश्चामुकगोमिताम्

83

ष्ठु। त्वामुक मावाहयामीति नामैवो च्चार्यावाहनं कुर्यात् ॥ २२ ॥ एवमय
श्राद्धं कर्तव्यं तदनुष्ठानप्रकारस्तु नविष्यपुराणे दर्शितः। अमेषस
वस्य धर्मज्ञायदि शूद्रः प्रकुर्वीत। अमंत्रोकरणमंत्रस्य नमस्कारो
विधीयते। आवाहनादिकं सर्वं यथा २२ देनतद्रु णु देवानदि
नाम्नानुपितृणां नामगोत्रतः। पिंडाश्च निर्वपद्धीरनामतो गोत्रतस्त
था। नमस्कारो नम इति शब्दः अग्नये कव्यवाहनाय नमः। सोमा
य पितृमते नमः। अग्नौकरण इत्युपलक्षणं। अन्यत्रापेवमेवा
स्य मंत्रः। तथा २२ प्रत्स्यपुराणादि एतं। नमस्कारेण
मंत्रेणापंचयज्ञान्न हापयेदिति। अतएव मंत्रः शूद्रस्यान्यनिवृत्त्या

विधीयते। अतएव श्राद्धमंत्रांतरं निवृत्तिमत्स्यपुराणोक्तिहिता।
सर्वं श्राद्धं प्रकर्तव्यं स्वसूत्रोक्तप्रयोगमेव वा तु मंत्रवर्जं न हिरण्यं
सर्वं कर्म विधीयते एवमेव पार्वणविधिं नैवाश्च स्वसूत्रोक्तं गोत्रं
तस्यापि विधमान्वादिगोत्रं नविषयंगोत्रं तदर्थं त्यक्तुं वक्तुमर्हसि
अथवा सर्वाः प्रजाः काश्यपइतिश्रुतेः सर्वेषामेव स्वस्रूत्रोक्तां का
श्यपं गोत्रं नवितुमर्हति। अतएव बौधायनोऽपि श्राद्धे तु नामैक श्यपं ॥८४॥
इति॥ आमान्नस्यापि संनवेहेम श्राद्धं कार्यं तावतस्य तु गुणं याव
ता हिरण्येन त्यक्ते। तथा मरीचिः। आमान्नस्याप्यामो वे तु श्राद्धं
कुर्वीत बुद्धिमान्। धान्याच्चतुर्गुणेनैव हिरण्येन सुरो विषा। आ

मत्स्याद्धे यावद्देकस्मै ब्राह्मणाय दीयते धान्यं तावता चतुर्गुणं
यावता ब्रीहिराशिना लभ्यते तावद्देयं एकस्मै ब्राह्मणाय ~~दीयते धान्यं~~
हेमश्राद्धं देयमित्यर्थः। इह हस्तिकितारतम्या लोचनया श्राद्धे धान्याद्दैगु
ण्याद्विपक्षः प्रतिपादितः। धर्मस्ततोऽहं। आमं तु द्विगुणं प्रोक्तं हेमश्रा
द्धे चतुर्गुणं। अन्नाभावे द्विजातीनां ब्राह्मणाविशेषतः। एकैकब्राह्म
णान्ननिष्पत्त्यर्थं प्राप्तान्नसिद्धिसमर्थं धान्यं यावता लभ्यते तावच्चतुर्गुणं हेम
दैकस्मै ब्राह्मणाय देयं दमित्यर्थः। द्विगुणं धान्याद्विगुणं हेमसमं देय
मित्युक्तं। न वर्तिनविषो नरेः। अन्नाभावे द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्म
नि हेमश्राद्धं गृहे चैव तव यास्त्रीरूढ्योरपि। हेमश्राद्धस्य कालिदप

वा दः। षट्त्रिंशन्मते। अन्ताननावेद्धिजानावेप्रवासे पुत्रजन्मनिाद्दे
मश्राद्धं प्रकुर्वीवर्जयित्वा दायेहति। इहस्मृत्यंतरपुरालोतरेबुध
यज्ञयज्ञामश्राद्धं विहितं तत्रतत्रापिहेम आद्धं विधीयमानमामद्व्यासं
नवएवेति। व्याख्येयं॥ग्रस्ताद्वे प्रगृहीतं असत्यंनित्यनैमित्तिकेन
विनियोज्यामित्यन्निधायोक्तं षट्त्रिंशन्मते। हिरण्यं तत्पुनः श्राद्धेग
गृहीतंनैवदुष्यति तेनतित्याक्रियाः कार्याः हिरण्यं पूतमुच्यते। ॥८५॥
यजमानस्यासामर्थ्ये गुरतरकार्यांतरापन्नो वापुत्रः शिष्यो वर्त्विजा
दिवाश्राद्धं कुर्यात्। तत्रामुकगोत्रायामुकशर्मत्तायजमानपित्रस्व
धेत्युक्त्वा बर्हिषिपिंडस्थापनाय समानेनतु — त्रकुत्रावस्थितेनशु
चिनाद्रदमस्मत्पित्रेइत्यादिव्याहः। कार्यइतिविशेषोवगंतव्यः॥ ॥

॥ ॥इति श्रीहेमाद्रितत्राद्धपद्धतौ याकर्यात्पार्वणविधिः॥
॥ ॥अथ सांवत्सरिकश्राद्धं॥ ॥तत्रादौ वक्तव्यः॥ पितुः पितृगणा
स्थस्य कुर्यात्पार्वणवत्सुतः। प्रत्यब्दं प्रतिमासं च विधिर्ज्ञेयः सनातनः।
पितृगतास्थस्य त्वत्सपिंडीकरणात्पितुः प्रत्यब्दं प्रति संवत्सरं प्र
तिमासं च मृताहे पार्वणवत्सुतः श्राद्धं कुर्यात्। एष सनातन श्राद्ध
स्य को विधिरित्यर्थः। प्रतिमासं चेति सपिंडीकरणादूर्ध्वं प्रथमसं
वत्सरे तान्येव पुनः कुर्यादिति पुनर्विहितानुमासिकाभिप्रायेण
।नन्वस्मिन्वत्सापितुरित्येक वचनादेकोद्देश्यः। पार्वणवदित्यतिदेशा
दनेकोद्देश्यावगम्यते। तदेवं संदेहे कुतो निर्णयः। इत्संवत्स्या

त्रयोदशसपिंडीकरणोन्नतेइति व्यासवचनान्निसर्गयथा ननुसां
वत्सरिके पितृश्राद्धे मातामहश्राद्धमपि कुतो न क्रीयतेइत्यत्रसा
धारणोह्यमावास्यादिकालः पितृणां मातामहानां च श्राद्धस्य याज्ञ
वल्क्येनोक्तः श्राद्धकालाः प्रकीर्तिता इति सामान्येनोक्तेः अथा
86 मुकश्राद्धकाल इत्येवं विशेषतो न दृश्यते। युगपच्छ्राद्धसौकर्येयथा वैश्वदेवि ॥८६॥
कृतं त्वोपदेशात्कालेकां विहितं ततो न वर्तते न पार्वणेपि त्वादिश्रा
द्धे क्रियमाणे मातामहादिश्राद्धमपि क्रियते अस्ति तदानुष्ठेयसांव
त्सरिके त्वायुषोनियतापरिमाणत्वान्जावाप्तं ताहेतु कृत्वा नाव

योयस्यमृता हः॥ स तस्य श्राद्धायासा धारणा॥ कालइति न पितृश्रा
द्धेमातामहाद्युद्देश॥ न पितृश्राद्धं तत्सामान्यतो दृष्टात्कालसा
धारण्या द्धामातामहाद्युद्देशो॥ मस॥ किं तु पितरो यत्र प्रयुज्यंते तत्
त्र मातामहाद्युद्देशमिति तु वचनात्। न सा धारण कालिकश्राद्धवि
षयत्वादस्य वचनस्य नु साधारणे काले पित्रादिश्राद्धवन्मातामहादि
हादिश्राद्धस्यापि कालसाधारण्ये नैव प्राप्तावि दनर्थक्यं वचनं
स्यात्। अमावास्या श्राद्धकालेइत्युक्ते किं देवत्यस्य श्राद्धकालइत्य
पेक्षिते पितृमुख्यत्वात् पित्रसु दैवत्यस्येति ज्ञाते मातामहाशास्त्रार्थ

पर्यवसानं मान्न दित्येतदर्थत्वाद्वचनस्य। ननु कथं ज्ञायते साधा-
रणकालिकश्राद्धविषयमिदं वचनं पुनस्साधारणकालिकसांव-
त्सरिकादिविषयमपीति। असाधारणकालिकत्वविशेषादेव
अमःश्राद्दशाहिमातामहश्राद्धेष्विक्रियमाणे साधारणकालिकत्व-
मेवनवेत्। तस्मान्मातामहे कृत्वा नान्दीश्राद्धे तु सांवत्सरिके न मातामहाद्युद्देशः इति स्थितं। ननु तर्हि पितामहाद्युद्देशः सपत्नी ||८७||
केन्य इत्येवं मातामहाद्युद्देशोपि नस्याद्दानैवं जयाणां पित्रादीनां
पिंडनात्कस्मरणात्। पिंडशब्दस्य च श्राद्धोपलक्षणपरत्वात्।

तामहाद्युद्देशः। ननु तर्हि पितामहात्परेषां त्रयाणामपि लेपभाक्त्वा
दुद्देशः स्यात्। न। तेषामनुद्दिष्टानाँमेव लेपभाक्त्वादनुद्देशः। य
दुक्तं पितुः सांवत्सरिके मात्राद्युद्देशो न स्यादिति। तदिष्टमेव।
न हि पितुः सांवत्सरिके सपत्नीकस्य इत्येवमुद्देशः क्रियते तद्वदेव
पार्वणवदित्यनेकोद्देश्यत्वे उक्ते पितुरित्येकत्वस्याविवक्षितत्वे
जाते पितृशब्दस्य पित्राद्यनेकोपलक्षणत्वेऽस्ति तद्दर्शनवत्स्यात्त्रयो
द्देश इति व्यासवचनेन पित्रादित्रयनियमे सति पितुः पितृगणा
त्स्येत्यस्य वचनस्य पितुरन्तरे पित्रादीनां त्रयाणां सुतत्वा

कुर्यादित्येवं विधर्ये निषन्नः पितुर्गतस्य देवत्वमौरसस्य त्रिपौ
रुषमिति पारस्करवचनमपि पितुः सांवत्सरिकश्राद्धे मातामि
हश्राद्धं वारयति। त्रिपौरुषमित्यस्य मातामहादिपरिसंख्यार्थ
त्वात्। ननु परिसंख्यार्थत्वे प्राप्तबाधजयस्त्रयो दोषाः असत्येवं
न्निति त्रिपौरुषत्वप्राप्त्यर्थं वचनं। परिसंख्यार्थमेवेदं सर्वं षट्दैव ||८८||
त्यपार्वणानीति देशतः पित्रादिष्वेव मातामहादिजयस्य च प्राप्तत्वा
त्प्राप्ते पुनर्वचनं। परिसंख्यार्थमिति न्यायात्परिसंख्यैवेति निश्ची
यते। ननु सांवत्सरिकमेकोद्दिष्टं पार्वणं वेति विरुद्धानां वचसां

र्यमौरस्यैसे त्रिपौरुषमितिवचनमस्त्तु। उपस्तुनामतया। पियवि
पौरुषं तद्दौरसस्येति विधेये त्रिपौरुषानुवादस्याप्रतिपूर्वकत्वात्
अन्यथा च विशेषगुणस्यमुख्यत्वान्मातामहादिव्यावृत्ति सिद्धे
रुद्देश्यगतत्वाद विवक्षितं विशेषणमितिचेत्। न। विशेषणा वि
वक्षायां वाक्यभेदापत्तेः स्यात्। न तत्र विशेषणाविवक्षा यत्र विशेष
णं चेन्नावगम्यमानस्योद्देश्यत्वकल्पनयोद्देश्यापर्यवसानं
परिहार्यमन्यस्य तदनवकल्पनया विवक्षितं। यथा वार्जस्त्री पौर्ण
मावास्यामनुचैतेरत्यन्यत्र पदार्थे जन्तु र्यक्यं निन्नोद्देशोपादेकाम्रे
तियस्योन्नयंहविशाकात्यायनेवचनेनचायमर्थः। स्पष्टामवानि

ली तासच यापित्रोर्मृता है नैद्दे पितुः सांवत्सरिकेसपत्नीके न्यइत्यो
वं प्रकार को मात्रा शुद्देशो नक्रियते तथामन्ता है कोपि न कार्यः। किं
तर्हि यत्र पितरोः क्रमेणामरणं पयक्सह वा दास सत्क्रमरण क्रमे
ण श्राद्धं यत्तु पित्रोरेक काले मरणं मरणापो वीपर्या निर्धारणं वा
तत्रैकमेव पाकं रत्वामुख्यत्वा त्पूर्वं पितुरनंतरं मातुः श्राद्धं कर्त्तव्यं॥८९॥
वा। यत्तु मात्रापेक्षया द्वित्यामन्वारोहणं स्तं तत्र सांवत्सरिनव
श्राद्धे वैकमेवपाकं स्त्वा प्रधानात्पूर्वंगकमेणा पतंत्रेणा निर्वत्य वैश्व
देविकमपि तंत्रेणा स्त्वाप्रथमंपि च्यंपश्चान्मातृश्राद्धं स्त्वापश्चातां

89

ग कलापमपि तंत्रेण कुर्यात् । यत्र मात्रन्तर्दे चित्वामन्वारोहणं तत्तं

तत्तापि सांवत्सरिके नवश्राद्धे नैकमेव पाकं विधाय प्रथमं तत्पूर्वा

ग कलापं तंत्रेण निर्वर्त्य कैश्चित्स्मिन्निर्दे पितरं मातरं चोद्दिश्य अमुक

स्मै अमुकस्यै चेति समानेन श्राद्धं तत्तो त्तरांग कलापमपि तंत्रेण कु

र्यात् । पुनरन्नेकाग्निमति निःपृथक्चित्यारोहणं तत्तंत्रं उदन्नन्यो

स्त्कमेवा इतरासां पूर्वोत्तरांग चैकश्राद्धे विकतं त्रतया ज्येष्ठादि क्रमे

ण पृथक् पृथक्चिपत्तत आद्य समय एव श्राद्धं कुर्यात् । मात्रादिसांवत्स

रिक श्राद्धदिने कृत्वे हेय कोऽयं । पूर्वे कस्य मरनस्यादो द्वितीयस्य त

तः पुनः। तृतीयस्य तद्वैव संनिपातेष्वयं क्रमः। यासा रोहणं कुर्या
द्दहेतु स्त्रियां पतिव्रता। तां मृता। हानि संप्राप्ते त्रय कूपिंडेनि योज
येत्। एवमेवपाकं स्त्या क्रमम मरतो मरणा क्रमेणा युगपन्मर
तो ज्येष्ठादि क्रमेणाप्र यव्य युगनेकानि श्राद्धानि कुर्यात्। तद्दुक्तं।
१० एककाले गतासूनां बहूनामथवा द्वयोः। तंत्रेणा श्रपणं तत्त्वा ॥९०॥
श्राद्धं कुर्यात्पृथक् पृथक्। पूर्वं कस्य मृतस्यादौ द्वितीयस्य ततः
पुनः। तृतीयस्य ततो ज्येष्ठ क्रमेणा युगपन्मृतौ। अपत्ता मन्नपाकः
। यत्तु वचनं नैकश्राद्धद्वयं कुर्यात् समानेऽहनि क्वचिदिति

तद्देकनिमित्तक आद्यावृत्ति विषयं तेनैकस्मिन्दिने नाना
निमित्तानेक आद्यविधौ न विरोधः। एवमुक्त व्यवस्थया
मृताहे। आद्यं अवश्यं कर्त्तव्यं। ज्वरे तु यथाद्दिष्टं बीज
न प्रतिरोहति। तथा च तद्वचनेषां यथा तस्यां मृताह निद्
तिस्मरणात्। तद्ध पार्वणाव काय मित्येके। एके दिष्ट वि
धिना विधेय मित्यपरे। बहु श्रुतिपरिगृहीतत्वान्निबंध
काराणामपि पार्वणापद्यतीत इदमेव इश्यते। स्मृत्यं तरे चैके
द्दिष्ट पार्वणतो विषये नैदैगवस्थापितेः प्रत्यब्दं पार्वणेनैव

विभिन्ना ह्येत्र औरसौ। कुर्याच्चामितरे कोद्दिष्टं सुतादृशेति।
सन्यासिनां तु क्षयाहे पार्वणमेव कार्यमित्याह प्रचेताः॥ एकोद्दिष्टं
यतेर्नास्ति त्रिदंडग्रहणादिह। सपिंडीकरणं नावा तस्योक्तः पा
र्वणो विधिः॥ युक्तं चैतत् श्रुतिद्वैधे तु यत्र स्यात् तत्र धर्मावुभौ स्मृ
९। तौ। श्रुतिद्वैधे तु विषयः कल्पनीयः पृथक् पृथक् इति स्मरणात् रामा॥ ९१॥
नस्मृताह श्राद्धे पार्वणमेव यावत्सांवत्सरं तस्याः। उक्तं हि॥ प्रत्यब्दं यो
यथा कुर्यात्पुत्रः पित्र्यं सदा द्विजः। तथैव मातुर्वै कुर्यात् पार्वणं
न्यदेव वा। पितृपत्नी पितृव्यपत्नी चाथ तत्पत्नी मातृस्वसृपितृ
ष्वसु नगिनी नागि[illegible] श्वशुर [illegible] गुरु मातुल मातुला

नीजा मातृ दुहितृ स्वसृ मिस शिव सं वं सिद्धयंद विशेष पात्य हि जाम धु
ञलां प्रीत्याउ पुत्रव ताम थे को हि ष्टमे व श्राद्धं कार्ये। अमी वास्थ यांपेत प है
वास्त ताना ते पामपिपा वं ता मे । तत वि ता हा नो द्विजो तिस्त्री लां सम
वक मे वस्राद्ध । अपरिति ताना नु तास्यां स्वस्य चाम त्र क वेत दे व मे
को द्दि ष्ट पा र्वणा यो र्वि षय व्यवस्था। यद्वायेनास्य पि तरो या तायेन या
ताः पितामहाः तेन यया ज्ञस्ताम्मार्ग ने नग छन्त दु ष्य तीति स्मरणा
त्प र्व पुरुषानु सारेणापार्वणो को द्दिष्टे विद घाति । विनु क्तेः स्तु प्रय
कार्ये प्रति संवत्सरादि के। एकेन वा वि न क्तेन त्वते सर्वे स्तु त त्र ता।
तत्र देश का ला दि ... सां की र्ये ... करो ... त्वाम मु क राम्म र्ता

मस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां वसुरुद्रादिरूपाणां सदै
वं सपिंडं सांवत्सरिकं श्राद्धं पार्वणेन विधिनायुष्मदनुज्ञया
करिष्य इति पृष्ट्वा पितरं पितामहं प्रपितामहं चोद्दिश्य पार्वण
वत्सर्वं कुर्वीत। स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारीत्यादिना भर्तृगोत्रेण दातव्य
१२ मिति दृश्यते। पितृगोत्रं समुत्सृज्य न कुर्याद्भर्तृगोत्रत इत्यादि ॥१२॥
ना पितृगोत्रेणैव दातव्यमिति वा प्यवगम्यते। तदेवं प्रतिपन्ना
वासुरादिविवाहपरिणीतायाः पितृभर्तृगोत्रयोर्विकल्पे प्राप्ते
येनास्य पितरो याता इत्यादिना वंशपरंपरानुसारा[illegible] वस्था।

मातुः सपिंडीकरणमपि क्वचित्पितामह्यादिभिः सार्द्धं क्रियते क्वचित्पत्यासह । क्वचिन्मातामह्येनसह । तत्र तेषु येन केनापि सह तत्स्याः सपिंड्ये न्हते पिसावर्षं परिकमकुवृत्तासु वृ ज्ञौगया यांतु पार्वत्यां श्राद्धं पितामह्यादिभिरेव सह कार्यमितिविताने । तत्र वाक्य अमुकगोत्राणाममुकदानामस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनां वसुरुद्रादित्यरूपाणामितिष्ठाया । अमुकगोत्राया अमुकदाया अस्मन्मातुरस्मत्पितामह्या अस्मत्प्रपितामह्या इत्य ह्याश नयोः । अमुकगोत्रामसुकदायामुक्त्रन्मातरमस्मत्पि

श्रा० क०

तामह्या ह्रीमस्मत्प्रपितामही मित्यावाहनो। अमुकगोत्रायै अ

मुकदायै अस्मन्मात्रे अस्मत्पितामह्यै रस्मत्प्रपितामह्यै इति

प्रतिपादने। अमुकगोत्रे अमुकदे अस्मन्मातरमस्मत्पिताम

ही अस्मत्प्रपितामहीं इति पिंडदाने। यासामुद्दिष्टतासाम दा

य्यमस्त्विति प्रार्थने विशेषः नमोवः पितरइत्यादि। अत्रपितरः।

उशंतस्त्वा। पितॄन्। निषेअत्तवो। आयंतुनः पितरः। येचेहपि ॥९३॥

तरः। अघोराः पितरः स्वधास्थ तर्पयतमेपितॄन् इत्यादि मात्र

शब्दस्योहोनकार्यः। पितरशब्दस्यात्रसपिंडीस्ततत्रमोत माचवाव

कवेनमात्रादिष्व ... रो नोपि ... व ... पिपुनर्निषेधो षमाद्दा

93

८१

मातुः सहगमने त्ततोपूर्वं पित्रा सह सापिंड्यं पश्चात्पितामह्यादिभिः स
हा तद्दिने पितामह्यादिभ्यो वर्तांस्तसहादिकाद्भिर्त्यात्। अन्वष्टकासु तर्पणे
चमातृपार्वत्ते पृथगेव॥ ॥अथनित्यश्राद्धं॥ ॥पारस्करः। अन्यह
नि यच्छ्राद्धं तन्नित्यमिति कीर्त्तितं। वैश्वदेवविहीनं तदशक्तावुदकेन
तु। अशक्तावन्नसंपन्नावुदकेन तर्पणमात्रं कुर्यात्। मार्कंडेयः। कु
र्यादहरहः श्राद्धं मन्नाद्येनोदकेन वा। पितृन्नुद्दिश्य विप्रान्सुभोजये
द्विप्रमेव वा। नावाहनं न होमं च नावाहनं न विसर्जनं नान्नपिंडदानं वि
किरं न दद्यात् दक्षिणादं दक्षिणां। आवाहनं तु नित्ये मंत्रणं। होमः अग्नौ क
रणं। आवाहनं समंत्रकं प्रतिपित्रावाहनतर्पणं विसर्जनमपि समंत्र

कर्मेव नमस्कारैर्विसर्जयेदिति विज्ञप्यमाणत्वात्। तत्वज्ञपुरु
षिकं ज्ञेयमनर्थं सार्थमेव वाऽज्ञस्य दर्याद्दि हीनं च स्वधसवा
१५ चनवर्जितं। सपत्नीकास्त्रयः पित्राद्दयः। सपत्नीकास्त्रयो
मातामहाद्दय इत्येवमत्र षट्पुरुषाः। पार्वणावदिति विज्ञप
माणत्वात्। ते चाद्दिजानेकत्वे यथासंभवं द्विजेषु निवेश्या ॥१४॥
द्विजैकत्वे त्वेकस्मिन्नेव षट् पि निवेश्याः। अथ बद्धि प्रतिषद्ध
योर्यथाचारं व्यवस्थाऽस्य श्रावणमयादिरूपान्तरसंख्योप

लन्द्रत्ता। च्चन्ना मावेतु कृत्त्वं शाक्मूलफलैरपि पायदन्नः
पुरुषस्तुस्यान्नित्यश्राद्धं तदन्नकं ॥ विधिः। पार्वणविद्विप्रानयु
ग्मानुपवेशयेत्। पाद्यं दत्वासनं दत्वा गंधाद्यैरर्चयेत्सा
संतोज्यदक्षिणां दत्वा नमस्कारैर्विसर्जयेत्। दक्षिणा विधिप्रति
षेध योरप्यासारेऽनुसर्त्तव्यः। नमस्कारैरिति पितृन्विसर्जया
मि नमः। मातामहान्विसर्जयामि नमः। इति विसर्जयेत्। नोत्क्ष
नोज्याद्यसंपत्तौ बुद्ध्यान्नं स्वशक्तितः। षोडशविप्रज्यमनसा
पितृनुद्दिश्य तत्पर्यै...दर्विदुष्टे तद्द्विजायोपपा

श्रा०मं०

दयेत्।उद्धृत्यान्नत्यागश्चैवं कस्मिन्पात्रे यथाशक्ति।
सिद्धमन्नं सर्वप्रकारमुद्धृत्य षोडशा विभज्य दक्षिणह
स्तेन सतिलकुशमादाय सव्यहस्तेन पात्रं संस्पृश्य इद
मन्नममुकगोत्रेभ्य अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः अ
मुकामुकशर्मभ्यः सपत्नीकेभ्यस्तृप्या अमुकगोत्रेभ्यो ॥९५॥
स्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यो मुकामुकश
र्मभ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधा संपद्यतां। इदमस्मत्पितृपितामह

96

अपितामहेभ्यो मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्य
श्च नममेत्युच्चान्नमौजलं प्रत्यजेत्। कुर्वन्नहरहः श्राद्धं वि
चक्षणो ह्यविवर्जितः। पितॄणां परयायान्ति मिष्टां प्रपद्य
ते॥ ॥इति नित्यश्राद्धविधिः॥ ॥श्रीः॥ स्मृतिस्मृतिपु
राणेभ्यो मयाहेमाद्रितो धृतं। श्राद्धकल्पमिदं सम्यक्कृ
पितॄणां तुष्टिकारकं॥ ॥श्रीः॥ ॥छ॥ ॥इति श्रीहेमाद्रि
पंडितविरचितः श्राद्धकल्पः समाप्तः॥ ॥ॐ नमस्ते॥ ॥ ९६

श्रीधकल्प

नित्यश्राद्धविधिः २००